

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Historický ústav

**Válka a násilí v životě české šlechty husitské, poděbradské a jagellonské doby
v odrazu svědectví dobových literárních pramenů**
Bakalářská práce

Autor: Kamila Motýlová
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Historie se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Kamila Motýlová

Studium: P131361

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Válka a násilí v životě české šlechty husitské, poděbradské a jagellonské doby v odrazu svědectví dobových literárních pramenů**

Název bakalářské práce AJ: War and violence in the life of Bohemia nobility in the Hussites, Podiebradian and Jagiellonian times according to testimony of period literary sources

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tématem bakalářská práce je problematika války a násilí v životě české šlechty v husitské, poděbradské a jagellonské době. Cílem práce je zjistit, zda a jak se lišily pohledy autorů literárních děl na násilí a válku v průběhu cca sta let (1419-1526), zda je možné sledovat postupnou změnu konceptů války a násilí a jakým způsobem se na nich odrazily dobové náboženské, sociální a hospodářské podmínky (domácí reformace, husitská revoluce, idea království dvojího lidu či počátky humanismu). V práci je využita metoda analýzy pramenů, jejich komparace a následné syntézy v dílčí tematické okruhy zachycujících též proměny konceptů v průběhu zkoumaného období (tj. kombinace diachronního a synchronního přístupu). Práce je založena na literárních pramenech (Budyšínský rukopis, Václav, Havel a Tábor, Dialogus, Žaloba k sv. Václavu na mravy Čechů, Naučení synu Jaroslavovi a další), které jsou přístupné v edicích. Historický kontext zprostředkují základní syntetické práce k danému období. Dále budou využity studie věnované analyzovaným literárním dílům a další dílčí odborné práce týkající se daného období či problematiky války a násilí v (pozdním) středověku.

CONTAMINE, Philippe, Válka ve středověku, Praha 2004. ČECHURA, Jaroslav, České země v letech 1437-1526, Praha 2012. GAUVARD, Claude, Spravedlnost a mír, in: Encyklopedie středověku, edd. Jacques Le Goff Jean-Claude Schmitt, Praha 2002, s. 704-709. GAUVARD, Claude, Násilí, in: Encyklopedie středověku, edd. Jacques Le Goff Jean-Claude Schmitt, Praha 2002, s. 424-430. HRABÁK, Josef - Jiří DAŇHELKA - Jan MUKAŘOVSKÝ, Dějiny české literatury, Praha 1959. KAEUPER, Richard W. (ed.), Violence in Medieval Society, Woodbridge 2000. KOPECKÝ, Milan, Český humanismus, Praha 1988. KYZOUROVÁ, Ivana, Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby, Praha 2007. MACEK, Josef, Jagellonský věk v českých zemích 1471-1526, Praha 2001-2002. NODL, Martin - František ŠMAHEL, Člověk českého středověku, Praha 2002. NEJEDLÝ, Zdeněk, Dějiny husitského zpěvu za válek husitských, Praha 1913. SOUKUP, Pavel, Bible a násilí za válek s husity, in: Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů, Praha 2010, s. 78-89. ŠMAHEL, František, Humanismus v době poděbradské, Praha 1963. ŠMAHEL, František, Husitská revoluce I-IV, Praha 1993. TRUHLÁŘ, Josef, Počátky humanismu v Čechách, Praha 1892. TRUHLÁŘ, Josef, Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II., Praha 1894.

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí: PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.

práce:

Oponent: doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 24.11.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením PhDr. Zdeňka Berana, Ph.D. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 10. 5. 2016

.....

Anotace

Kamila Motýlová. *Válka a násilí v životě české šlechty husitské, poděbradské a jagellonské doby v odrazu svědectví dobových literárních pramenů*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2016. 58 s. Bakalářská práce.

Tématem bakalářská práce je problematika války a násilí v životě české šlechty v husitské, poděbradské a jagellonské době. Práce popisuje odlišnosti konceptů války v pozdním středověku a různé pohledy autorů literárních děl na válku a násilí v průběhu let 1419–1526. Zabývá se koncepty svaté války, šlechtického násilí, konfesních válek, osobních záští a sporů o čest. Rovněž je v práci popsáno ovlivnění české šlechty husitskou revolucí, ideou království dvojího lidu, počátky humanismu či ctnostmi rytířského kodexu.

Klíčová slova: husitství, humanismus, Jagellonci, Jiří z Poděbrad, křížová výprava, literatura, násilí, pozdní středověk, rytířství, šlechta, válka.

Abstract

Kamila Motýlová. *War and violence in the life of Bohemia nobility in the Hussites, Podiebradian and Jagiellonian times according to testimony of period literary sources.* Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2016. 58 pp. Bachelor Degree Thesis.

This bachelor thesis deals with war and violence in the life of Bohemian nobility during the Hussites, Podiebradian and Jagellonian times. It describes various concepts of war in the late Middle Age and different perspectives of the authors of literary production on war and violence during years 1419–1526. Thesis deals with concept of holy war, noble wars, confessional wars, personal disputes and disputes of honor. Influences of Hussite wars, chivalric code, confession in the Pdebrady period, and beginning of the humanism on bohemian nobility are also described.

Key words: nobility, crusade, George of Pdebrady, humanism, Hussites, chivalry, Jagiellonian dynasty, late Middle Ages, literature, violence, war.

Poděkování:

Mé poděkování patří PhDr. Zdeňku Beranovi, Ph. D. za odborné vedení, ochotu, trpělivost a pomoc během konzultací bakalářské práce. Dále děkuji rodině za podporu během studia.

Obsah

Úvod	1
1. Česká šlechta v období pozdního středověku a její vztah k válkám a násilí	3
2. Husitská doba	10
3. Poděbradská éra	28
4. Jagellonská doba.....	36
Závěr	52
Seznam pramenů a literatury	53

Úvod

Tématem bakalářské práce je porovnání pohledů na válku a násilí v literárních pramenech české provenience v období pozdního středověku. Doby husitská, poděbradská a jagellonská se nelišily pouze dynastií na českém trůně, ale i mentalitou lidí, rozdělením společnosti, kulturou, lišily se také pohledem na účast šlechty ve válkách či využitím násilí k řešení sporů. Už od nepaměti byla válka a násilí nedílnou součástí lidských životů. Pozdní středověk v tomto nepředstavuje výjimkou. Během pozdního středověku docházelo ke změnám v konceptech války i v pohnutkách, které šlechtice do války vedly. Husitské války se dají označit za války náboženské, přestože měly i mocenský podtext, jako náboženský konflikt lze označit také střet mezi kališnickým králem Jiřím z Poděbrad a katolíky, další etapou tzv. svaté války jsou války s Osmanskou říší. Vedle nábožensky motivovaných sporů se násilnou cestou řešily i rozepře mezi šlechtou a městy, mezi prostým lidem a šlechtou či mezi šlechtici navzájem. Lze tedy zjednodušeně říci, že celé období pozdního středověku je protkáno válkou a násilím v mnoha podobách.

Bakalářská práce pracuje s dobovými literárními prameny. Z každého období jsou vybrána díla, která zastupují mentalitu šlechty a která reagují na soudobý stav společnosti a zaujímají významné místo v české pozdně středověké literatuře. Tyto literární prameny byly vydány samostatně nebo zařazeny v edicích. Jedná se o literární žánry: cestopis, naučení, rozsáhlé básně, prozaické texty, traktáty, listy. Náboženské traktáty měly původně stát mimo zdroje využití v bakalářské práci, ale díky důležitosti díla Petra Chelčického pro studium konceptů válek a násilí jsou do rozborů děl zařazeny i jeho významné práce a rozvedeny teze tohoto českého myslitele. Mimo zdroje využití v práci stojí: kázání, kroniky, politické manifesty, právní ustanovení a předpisy. Za základní prameny práce jsou považovány tato díla: *Budyšínský rukopis*,¹ skladba *Václav Havel a Tábor*² přibližující období husitských válek, Poděbradský věk zastupují

¹ *Husitské skladby budyšínského rukopisu*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1952.

² *Václav, Havel a Tábor*, in: *Veršované skladby doby husitské*, ed. F. Svejkský, Praha 1963.

převážně práce Pavla Židka: *Jiří Spravovna*³ a Jana Rabštejna: *Dialogus*.⁴ Jagellonské období charakterizují práce bratrů Bohuslava a Jana Hasištejnských⁵ či Jana Dubravia: *Theribolia*.⁶ Literární prameny doplňuje odborná literatura, která je o zkoumaných obdobích dobře dostupná, informace o období husitském jsou čerpány především z dějin Františka Šmahela,⁷ Josefa Macka⁸ či Petra Čorneje,⁹ doba Jiřího z Poděbrad je popsána v dílech Rudolfa Urbánka¹⁰ a Petra Čorneje,¹¹ dobu jagellonskou zastupují Jagellonské Čechy od Jaroslava Čechury,¹² Jagellonský věk Josefa Macka¹³ či Český stát v době Jagellonské od Petra Čorneje.¹⁴

Práce je pokusem o srovnání doby, literatury dané doby a literárních děl v této době vzniklých. V práci je využita metoda analýzy vybraných pramenů, jejich následné komparace a syntézy v dílčí tematické okruhy zachycujících též proměnu konceptů v průběhu zkoumaného období, tj. kombinace diachronního a synchronního přístupu. Prameny jsou analyzovány převážně z obsahového hlediska, forma děl stojí stranou.

³ Pavel ŽÍDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*, ed. Zdeněk TOBOLKA, Praha 1908

⁴ Jan RABŠTEJN, *Dialogus*, ed. Bohumil Ryba, Praha 1946.

⁵ Jan HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, ed. F. Maleček, Praha 1907; Jan HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, ed. F. A. Zeman, Praha 1876, Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Žaloba k sv. Václavu na mravy Čechů*, in: Varito a lyra. Pána B. Hasištejského z Lobkovic věk a spisy vybrané, ed. K. A. Vinařický, Praha 1875.

⁶ Jan DOUBRAVIUS, *Theribolia. Rada zvířat*, ed. M. Horna – E. Petrů, Praha 1983.

⁷ František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I-IV*, Praha 1993; František ŠMAHEL, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, Praha 2011.

⁸ Josef MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952.

⁹ Petr ČORNEJ, *Velké dějiny zemí Koruny české V.*, Praha 2010.

¹⁰ Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 3*, Praha 1930; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny IV. Věk poděbradský 4*, Praha 1962.

¹¹ Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české VI*, Praha 2007.

¹² Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1437–1526, Jagellonské Čechy (1471–1526)*, Praha 2012

¹³ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526. Šlechta*, Praha 1994.

¹⁴ Petr ČORNEJ, *Český stát v době jagellonské*, Praha 2012.

1. Česká šlechta v období pozdního středověku a její vztah k válkám a násilí

Násilí chápal středověký člověk jako negativní užití síly. Staročeský slovník definuje pojem násilí v těchto významech: „*silou působit, činit nátlak na někoho*“, „*znásilňovat někoho, činit násilí někomu*“ také jako „*uplatnění fyzické síly nebo převahy na člověku*“, „*zneužití moci na úkor někoho slabšího*“ či „*přinucení*“ ale i ve významu „*vynaložení síly, úsilí*“.¹⁵ Středověká společnost chápala násilí jako vyústění činů nutných k zachování cti či dobré pověsti, násilí bylo spojované s morálním stavem, jehož prostřednictvím šlo prokázat osobní hodnotu.¹⁶

Válka je ve staročeském slovníku chápána také jako *boj* či *bitva*.¹⁷ Etymologický výklad slova válka je trojí: od staročeského slova *valiti*, tedy bojovati, od starohornoněmeckého *wal*, znamenající bojiště či z chetického *valh*, s významy bítí, porážeti, útočiti, přepadávati.¹⁸ Definice války v odborné literatuře se liší podle svého autora, Norbert Ohler definuje válku jako formu konfliktu, tj. střet rozporných pojetí, vztahů, práv, v němž proti sobě stojí dvě a více skupin, obcí či říší. Válkou se takový konflikt stává tehdy, pokud ho rozhodne ozbrojená moc v rámci větší vojenské konfrontace, která se většinou táhne delší časové období.¹⁹ Francouzský historik Philippe Contamine a jeho chápání války: válka není jen čisté a bezbřehé násilí v syrovém stavu, je zaobalena celým konceptuálním aparátem pramenícím ze zvyklostí, z práva, morálky, náboženství, tento aparát by ji měl krotit, směřovat, válka je tedy podle historika kulturním fenoménem.²⁰ Válku podle něj lze chápat také jako fenomén politický, který se šíří shora dolů v důsledku politických autorit, jež ji vyhlásily, a poté se ji snažily vést, zmocnit se jí, určit její rozsah, dokončit ji provizorně nebo definitivně, když nadešla

¹⁵ *Staročeský slovník. Na-obíjeti sě*, edd. Bohuslav Havránek – Igor Němec – František Ryšánek – Vladimír Šmilauer a kol, Praha 1977, s. 269–271.

¹⁶ Claude GAUVARD, *Násilí*, in: *Encyklopedie středověku*, edd. Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt, Praha 2002, s. 425; více: Howard Kaminsky, *The Noble Feud in the Later Middle Ages, Past and Present 177*, 2002, s. 55–83; Richard W. KAEUPER, *Chivalry and violence in medieval Europe*, Oxford 1999; Richard W. KAEUPER, *Violence in Medieval Society*, Woodbridge 2000.

¹⁷ *Malý staročeský slovník*, edd. Jaromír Bělič – Adolf Kamiš – Karel Kučera, Praha 1979, s. 556.

¹⁸ Etymologický slovník jazyka českého, ed. Václav Machek, Praha 1968, s. 676.

¹⁹ Norbert OHLER, *Válka a mír ve středověku*, Jinočany 2004, s. 7.

²⁰ Philippe CONTAMINE, *Válka ve středověku*, Praha 2004, s. 306.

příhodná chvíle.²¹ Český historik Josef Macek říká, že pojem válka se v pozdním středověku nerovnal jen organizovanému boji státních armád či zápasu ozbrojenců v zájmu státu najímaných, ale označoval i násilné střetnutí jednotlivce-šlechtice s institucí, s kolektivem či jednotlivcem.²² Každá válka bez ohledu na definici s sebou nese násilí, utrpení a smrt mnoha lidí.

Česká šlechta byla v době pozdního středověku vedoucí silou společnosti mající privilegované postavení. Ve středověké společnosti rozhodovala urozenost, moc a majetek. Se šlechtici byly spojovány ctnosti a to především věrnost, čest a urozenost. Šlechtic byl také považován za vrchol mravního kodexu.²³ I přesto proti šlechtické morálce a kratochvílím v době husitské vystupovali mnozí kazatelé, například Petr Chelčický, který byl velkým kritikem šlechtických poměrů. Šlechta je podle Petra Chelčického ten, kdo rozvrací dobré mravy: „*Protož z pýchy znesvářejíce se s jinými o statky, o čest světskou, anebo sáhn-li jim někdo na majetek, tu oni ihned o to začnou spolu válku, a zajmouce lid jako stádo, ženou je do boje, kdežto se dějí mordy a loupeže jedněch na druhých [...] a to ještě horší jest, že k těm bojům ženou křesťany, z nichž někteří s obou stran mohou dobří býti, dělajíce si výčitky svědomí z toho, zabíjeti a loupiti jiné. I půjde bratr na bratra, aby mu bezpráví činil; toho, za něhož by měl z víry umřítí, jde zabíjet a olupovat, donucen jsa nešlechtnou vrchností k tomu...*“²⁴ Petr Chelčický konstatuje, že Bohu ani lidem nejsou páni a zemané ničím prospěšní a co hůře škodí jim: „*A pro ty pro všechny věci sú Bohu nemilí a lidem škodliví a těžcí. Nebo obec všecka robotná těžce nese břemena jich rodu, a oni sehlí chudinu a vše, což se nalézá na zemi dobrého, to oni osáhnú a sehlí. A přieliš škodí všemu lidu, nebo oni vše na se zobláče, horšiece je jako mrcha trpkého smradu, ješto lidi moří.*“²⁵

²¹ *Tamtéž*, s. 286.

²² Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*, Praha 2001–2002, s. 103.

²³ Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 17; Sedmero ctností představuje ve své knize Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013, s. 11–48.

²⁴ Petr CHELČICKÝ, *Síť víry*, Praha 1950, s. 74–75.

²⁵ *Tamtéž*, s. 278.

V období pozdního středověku docházelo často ke šlechtickým sporům, jejichž řešení se neobešlo bez násilí či válečných střetů. Šlechta se od zbytku společnosti odlišovala širší možností využití legitimního násilí. Pojem *záští* je charakterizován jako nepřátelství jednotlivých feudálů uskutečňované válečnými a kořistnickými akcemi.²⁶ Záští se stala alternativou k soudu. Termín *msta* v 15. století označoval řádnou odplatu za způsobenou újmu a za násilný čin.²⁷ Jednalo se například o přepadení kupecké karavany, často k takovému loupežím doháněla šlechta chudoba. Podle Josefa Macka byly zbraně hlavním způsobem řešení šlechtických konfliktů.²⁸ Přepadávání, odhánění dobytka, oheň ve stozích nebo ve venkovských chalupách, násilné obsazení tvrze nebo dvora, to vše byly doprovázející jevy šlechtických sporů o vlastnictví a majetek.²⁹ Násilné řešení však nebylo jedinou cestou řešení sporu, ten se často řešil mírovou cestou skrze soudy. Šlechtické spory probíhaly také ve sporu o čest, které se dotýkaly zpochybnění původu či jiné napadení vážnosti a pověsti rodu.³⁰ Čest nebyla jen sociální kategorií, ale i právním termínem *par excellence*, při napadení cti se tedy otřásl i právním statutem šlechty.³¹ Úcta k zákonům cti byla opěrným pilířem středověké společnosti.³² Zcela v souladu s dobou se rytíř, kterému bylo na cti ukřivděno, chopil meče a hojil se na majetku druhého. Přepadal panské dvory a vesnice, odháněl dobytek a šacoval poddané. Tyto rozbroje často přerůstaly i do tzv. války šibeniční³³ a byly doplňovány boji loupeživých skupin, vedených obvykle zchudlými šlechtici, kteří v hlubokých lesích u obchodních cest přepadali poutníky a obchodníky a obírali je o majetek.

Šlechtické násilí bylo ve středověkém náboženském myšlení legalizováno v ideálu křesťanského rytířství. Koncept války se během období středověku značně vyvíjel. Zlomový byl konec 11. století, kdy přišlo křesťanství s novým pojetím války – tzv. svaté

²⁶ Valentin URFUS, „Záští“ v Čechách v polovině 15. století, PHS3, 1957, s. 90–92.

²⁷ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*, s. 102.

²⁸ *Tamtéž*, s. 103.

²⁹ *Tamtéž*, s. 105.

³⁰ Robert ANTONÍN, *Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty*, in: *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 61.

³¹ *Tamtéž*, s. 61.

³² Claude GAUVARD, *Spravedlnost a mír*, in: *Encyklopedie středověku*, edd. Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt, Praha 2002, s. 705.

³³ J. MACEK, *Revoluční husitské hnutí*, s. 28.

války.³⁴ Jednalo se o útočné války s posvěcením papeže, byla to nejen válka, ale i pout'.³⁵ Svatá válka měla nejen Boha neurážet, ale měla mu přímo vyhovovat.³⁶ Křesťanský rytíř měl postupovat v souladu s ctnostmi, má vést čestný boj, ochraňovat vdovy a sirotky, ctít a respektovat nepřítele. Na rytířství se podílely dvě roviny: sakrální a profánní. Jedná se tedy o ideál miles-christi a miles-rex³⁷. Miles-christi má za svůj hlavní úkol bojovat proti nevěřícím, pod jeho ochranu se také utíkají vdovy, sirotci, chudí, církve a její služebníci.³⁸

V alegorické skladbě Rozmlouvání člověka se smrtí, říká smrt, že nedělá rozdíly mezi stavy, před smrtí jsou si všichni rovni, proto ona je jediná, které se šlechta bojí:

„Utíkajíce s hradu na hrad,

a každý by se mně skryl rád.

I tuť je najednou zteku

a odtud za paty svleku.

Protož od nich nemám lásky

pro mé ustavičné války.³⁹

Šlechta si volný čas vyplňovala různými způsoby, mnohé jejich kratochvíle odkazovaly k násilí a k výchově mladého muže v rytíře. Jednalo se například o rytířské turnaje či šlechtické hony a lovy, tyto činnosti byly vnímány i jako výchova k pozdějšímu vojenství. Rytířem se člověk nenarodí, stává se jím, když splní všechny nezbytné

³⁴ P. CONTAMINE, *Válka ve středověku*, s. 322.

³⁵ *Tamtéž*, s. 322.

³⁶ *Tamtéž*, s. 322.

³⁷ Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, s. 199.

³⁸ *Tamtéž*, s. 203.

³⁹ *Rozmlouvání člověka se smrtí*, in: *Veršované skladby doby husitské*, ed. F. Svejkský, Praha 1963, s. 56 (v. 249–254).

požadavky a podmínky.⁴⁰ Idea rytířského turnaje byla v mentalitě vyšší šlechty hluboce zakořeněna.⁴¹ Negativně se však k rytířským turnajům stavěli reformátoři, kteří volali k návratům časů Ježíše Krista a odsuzovali rytířské turnaje či neospravedlněné násilí. Vedle kritiky církve – její hierarchie, prelátů, zesvětštělosti a morálního úpadku, kritizovala reformace i královské a panské dvory.⁴² Reformátoři považovali turnaj za těžký hřích a všichni, kdo se turnajů zúčastňují, jsou hříšníky, jednoznačné odsouzení turnajů můžeme nalézt ve spisech Tomáše ze Štítného, u Jana Husa, který kritizoval hlavně účast prelátů na těchto kláních, dalším velkým kritikem byl husitský arcibiskup Jan Rokycana.⁴³ Kvůli této kritice i válečným střetům, probíhajícím v Českých zemích, byla tradice rytířských klání mezi lety 1419–1437 přerušena, rytířství však nezanklo. Vavřinec z Březové uvádí, že Krušina, Boček, Mikuláš z Husy si za udatný boj proti nepříteli zasloužili rytířský pás.⁴⁴ Husitští rytíři se sami nazývali Božími rytíři, což znamenalo, že respektovali pouze Boží zákon.⁴⁵ Posedlost turnaji některých šlechticů od poloviny 15. stol. je vidět na výroku Jindřicha z Rožmberka: „*Chci být dobrý rytíř, budu bojovat na turnajích, i kdybych měl přitom ztratit svůj život.*“⁴⁶ Turnaje v době vlády Jiřího z Poděbrad vystřídaly nové křížácké války. Vrchol turnajů však přišel za dob Jagellonských.⁴⁷ V turnajích byla manifestována touha rytířů po slávě, jejich obdiv k ženám a finanční zisk. V turnajích často docházelo ke zranění účastníků, nezřídka i k jejich zabití. Rytířství se stalo vášní českého krále Vladislava II., doba tomu však už nebyla plně nakloněna, stále méně šlechticů bylo ochotných bojovat s dřevcem v ruce, padat do prachu a bláta a přivodit si v této kratochvíli zranění či dokonce smrt.⁴⁸ Stejně zalíbení v turnajích měl i Vladislavův syn Ludvík, který svou touhu bojovat, naplnil ve válce s Osmanskou říší, v jeho době je však již zcela doložitelný soumrak rytířství

⁴⁰W. IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 51.

⁴¹Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 119.

⁴²*Tamtéž*, s. 120.

⁴³*Tamtéž*, s. 120.

⁴⁴Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, s. 166.

⁴⁵J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 120–121.

⁴⁶Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/3. Věk poděbradský III*, Praha 1930, s. 433.

⁴⁷J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 124.

⁴⁸J. ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, s. 35.

například v poznámce letopisce o smrti rytíře Mikuláše Pecingára z Bydžína roku 1516, jehož smrt letopisec okomentoval takto: „*Ten tam; by [kdyby] jich více ubylo, bylo by lépe v Čechách.*“⁴⁹

Husitská revoluce vytvořila základní podmínky pro rozvinutí šlechtických velkostatků.⁵⁰ Šlechta se v době sporů obohatila o majetek církevní i majetek panovníka a tato rozšířená dominia by nemohla být udržena, pokud by šlechtic vydával své finance na neustálé boje.⁵¹ Nový typ aristokrata od 80. let 15. století staví na ekonomickém, nikoli válečném podnikání, jehož doba skončila.⁵² Také Josef Macek hovoří o přeměně šlechtice-válečníka v šlechtice-velkostatkáře, tato změna se projevila hlavně v myšlení šlechticů, ideál rytířství se odsunul do pozadí a byl nahrazen novým životem šlechty, kde o poznání větší roli hrála reprezentace, peníze, majetek a podnikání. K představitelům tohoto fenoménu můžeme řadit Jana Hasištejnského, který je dále zmiňován díky své literární tvorbě, prototypem tohoto nového šlechtice je však Vilém z Pernštejna.⁵³ Počátky podnikání šlechty s sebou však nesly problém s městy, kterým šlechta začala konkurovat na ekonomickém poli. Také v soudobých literárních pramenech je vidět reakce na tento fenomén. V hlavní postavě skladby *Zrcadlo marnotratných* se již nejedná o dobrodružného středověkého bojovníka, který zasvětil život panovníkovi, církvi a ochraně slabých, jedná se především o statkáře, zemědělce, který žije v odkazu minulosti – v odkazu rytířských ideálů, ale jeho hlavní aspekt je změněn v duchu renesanční doby k praktickým cílům, tedy k hospodářství.⁵⁴ Majetek, ke kterému přišel mladý muž bez svého přičinění, pro něj mnoho neznamenal, jeho otec však: „*musil jest nejednú hrdla povážiti v bitvách i v rozličných pútkách na světě.*“⁵⁵ Zde skladba reaguje na generační rozdíl, v kterém lze odhalit posun doby od ideálů rytířských k pojmu

⁴⁹ Rudolf URBÁNEK, *České cesty na západ a nejstarší dva české cestopisy*, in: *Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bířkova*, Praha 1940, s. XXI.

⁵⁰ Robert KALIVODA, *Husitské myšlení*, Praha 1997, s. 318.

⁵¹ Josef PETRÁŇ, *Změny v hospodářské a sociální skladbě; kulturní poměry a ideologie*, in: *Dějiny Československa*, ed. J. Petráň, Praha 1990, s. 392.

⁵² *Tamtéž*, s. 392.

⁵³ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)*, s. 211.

⁵⁴ *Zrcadlo marnotratných*, s. 79.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 32.

šlechtic-hospodář. Neznámý autor napsal tento text, aby upozornil na rozmáhající se trend ve společnosti, marnotratnost. Marnotratnost vede k chudobě, kterou pocítila velká část společnosti, převážně nižší šlechty. „*A z chudoby přicházejí v nemožnost. Mnohým takovým i erb málo platí.*“ Dokud měl mladý rytíř peníze a statek po otci, věnoval se kratochvím – lásce ke krásným ženám, hospodským kvasům a hrám o peníze, tyto kratochvíle byly také příčinami finanční i morální zkázy mladého šlechtice. Na rozmařilost šlechty naráží i smrt, ve své veršované rozmluvě: „*že opitím a obžerstvem viec jich ztepu nežli mečem.*“⁵⁶ Dalším pramenem nám může být Naučení synu Jaroslavu Jana Hasištejnského, kde autor shledává jako hlavní svou povinnost připravit syna pro praktický život budoucího hospodáře a správce svěřeného majetku.

⁵⁶ *Rozmlouvání člověka se smrtí*, s. 63 (V 503–504).

2. Husitská doba

Osoba Mistra Jana Husa se stala symbolem boje proti bezpráví ve společnosti a jeho upálení rozpoutalo revoluční plameny „*neb jeho tam upálíchu a mistru Jeronymovi po roce též učiníchu. Potom se v Praze kněží zbúřili a krev boží rozdávali.*“⁵⁷ Již v listopadu 1415 zachvátily Prahu lidové revoluční bouře, jejímž cílem byly kláštery, kostely, fary. Na upálení Mistra Jana Husa reagovala také česká a moravská šlechta tzv. stížným listem, který obsahoval 452 signatářů a kde zástupci šlechty pohrozili také násilím.

Podle autora veršované kroniky již král Václav předvídal, co se v zemi stane, pokud se nebudou řešit nastalé problémy: „*Znemenajte pilně ten lid, žeť učiní v zemi neklid! ... ežť válku velikú povedú a v bludy lidi uvedú.*“⁵⁸ Český král Václav IV. umírá dne 16. srpna 1419 v reakci na události z 30. července 1419, kdy byla stoupenci husitského kazatele Jana Želivského vybita novoměstská radnice, podle kronikáře Vavřince z Březové, byli konšelé „*ohavně shozeni z Novoměstské radnice, ukrutně ubyti a usmrčeni.*“⁵⁹ Tímto dnem odstartovalo období husitských bojů, dlouhé bezmála 15 let, avšak ani bitva u Lipan 30. května 1434 neznamenal konec husitských válek jako takových.

Myšlenky ozbrojeného boje se začaly dostávat do zanícených kázání lidových kazatelů již na tzv. poutích na hory. Kazatelé dodávali lidem sebevědomí a ukazovali oprávněnost jejich boje. Na poutích se proměnily také dosud neozbrojené skupiny lidí na bojovníky, kteří si předsevzali vyvrátit mečem a násilím starý společenský řád a připravit Kristovo království.⁶⁰ Husitský kněz Václav Koranda nabádal vyměnit hole za kopí.⁶¹ Sepětí duchovního boje s bojem tělesným je známé také z Husova kázání, jež bylo později v Kostnici interpretováno jako výzva k ozbrojenému násilí. Otázka

⁵⁷ *Veršované letopisy*, in: *Veršované skladby doby husitské*, ed. F. Svejkovský, Praha 1963, s. 157, (V 57–60).

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 151 (V 13–14; 17–18).

⁵⁹ Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, s. 30.

⁶⁰ J. MACEK, *Revoluční husitské hnutí*, s. 75.

⁶¹ František ŠMAHEL, *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*, Praha 1996, s. 15.

přípustnosti boje znamenala tehdy pro Čechy mnoho, když bojovníci „pro pravdu Boží“ vnesli hned na počátku válek husitských dotaz na pražské mistry, je-li dovoleno křesťanu bojovat, odpověděli kladně, třebaže s jistými výhradami.⁶² Rané husitství bylo o boji duchovním.⁶³ Sám Jakoubek ze Stříbra osobně dával přednost boji duchovnímu, ale bylo jasné, že na otázce uznání násilí závisela existence husitské obce. Nakonec se ideolog uchýlil k potvrzení tělesného boje: „*Pán potvrzuje boje mečového.*“⁶⁴ Někteří radikální i lidoví ideologové odmítali zabíjení, trest smrti i účast ve válkách, toto odmítnutí chápali jako vrcholný pozitivní křesťanský ideál, jako uplatnění Božího zákona v jeho čistotě, jako utvrzení vlastní křesťanské neposkvrněnosti. Husitský teoretik Mikuláš z Drážďan principiálně odmítal jakékoliv zabíjení, podobně i Jan Želivský, Mikulášův žák, který odmítal ve svých raných kázáních trest smrti a použití jakékoliv násilí, paradoxem je, že se později stal vůdcem vzpoury a iniciátorem revolučního násilí.⁶⁵ Nejvíce je však odmítnutí násilí patrné ve spisech Petra Chelčického. Petr Chelčický se však stejně jako Valdenští dostává do slepé uličky při své snaze o nápravu společnosti, která, jak se ukázalo, je bez boje a násilí nemožná. Základem se tedy stalo splnění základních podmínek pro spravedlivou válku, boj musel být veden pro správnou věc s úmyslem protivníkovi prospět a ne mu jen uškodit, také musel být zaštitěn veřejnou autoritou.⁶⁶ Bible, která byla v této době lidmi chápána jako souhrn všech znalostí, znamenala pro obě strany konfliktu spíše překážku než pomoc při legitimizaci války, ideologové náboženské války si vždy vybírali jen jednotlivé úryvky, které se hodily dané příležitosti.⁶⁷ Například v očích Příbramových byla válka dokonale ospravedlněna pomocí Bible.⁶⁸

⁶² František ŠIMEK, *O životě a díle Petra Chelčického*, in: P. Chelčický, *Sít víry*, Praha 1950, s. 314.

⁶³ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce 3*, s. 24.

⁶⁴ JAKOUBEK ZE STRÍBRA, *Výklad na Zjevení sv. Jana I*, ed. František Šimek, Praha 1932, s. 535.

⁶⁵ Robert KALIVODA, *Husitské myšlení*, Praha 1997, s. 172.

⁶⁶ Pavel SOUKUP, *Bible a násilí za válek s husity*, in: *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010, s. 80.

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 86.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 82.

Již koncem roku 1419 se po celých Čechách se vydávaly na cestu panské i měšťanské žoldnéřské oddíly odpůrců nových myšlenek, které se pokoušely o vyhlazení skupin radikálů, především kutnohorský patriciát se smutně proslavil krvavým vražděním Husových stoupců, které kupoval a metal do kutnohorských šachet, tuto událost také barvitě popisují soudobé literární prameny:

*„Co jest Čechův umrtveno
na samých těch zlostných Horách
mečem, ohněm i u vodách:
kupujíc je za peníze,
laika, žáka, ženu, kněze,
povolajíc do své školy,
umetali všecky v doly“⁶⁹*

O pronásledování husitů mluví také skladba *Žaloba Koruny české*, kde si České země posteskla: *„Ó kolik žalářné vazby zadušila tesknost, ó kolik všelijakého stavu i věku zbil meč, braň zahubila a dolův na zlořečených Horách biedná propast pohltila.“⁷⁰* K stejnému tématu se vyjadřuje také Vavřínek z Březové, který říká, že Kutnohorští vykupovali příslušníky přijímání pod obojí za peníze a také je *„trápili rozličnými urážkami a různými druhy trestů a nelidsky házeli, zvláště v nočních dobách do nejhlubších jam neboli šachet, některé zaživa, některé však postínané.“⁷¹*

⁶⁹ *Porok Koruny české*, in: Husitské skladby budyšínského rukopisu, ed. J. Daňhelka, Praha 1952, s. 78 (V 626–632).

⁷⁰ *Žaloba Koruny české*, in: Husitské skladby budyšínského rukopisu, ed. J. Daňhelka, Praha 1952, s. 25 (V 75–77).

⁷¹ Vavřínek z Březové, *Husitská kronika*, s. 40.

Na přelomu let 1419–1420 nejradikálnější husité propadli myšlence prococtví a očekávali rozhodující střetnutí s katolickými vojsky, ale i příchod Krista a skonání světa.⁷² Chiliasté volali do boje každého, jediným platným kritériem bylo to, na jakou stranu se bojovník postaví, oproti tomu umírnění husité měli požadavků více.⁷³ V únoru 1420 založil revoluční dav Tábor, na jaře téhož roku dochází k sjednocení husitského tábora. Prvními táborskými hejtmany byli i příslušníci panských rodů, jmenovitě Prokop z Ústí, Jan Roháč z Dubé, Bohuslav ze Švamberka.⁷⁴ Dne 25. března 1420 došlo k bitvě u Sudoměře, kde si díky důmyslně postavené vozové hradbě na hrázi rybníka Jan Žižka připsal své vítězství, tato bitva také ukázala, že taktika nových bojových strategií bude úspěšná. Husité objevili nový způsob válčení, dobrovolná mobilizace lidí, vozové hradby, využití přirozených překážek.⁷⁵ Dalšími novinkami byly boje v noci, v zimě, kladení léček, jako zbraně byly používány upravené zemědělské nástroje, cepy, kosity.⁷⁶ K vítězství jim pomohly ideály božích bojovníků, kázeň, jejich zanícení v hledání pravdy.⁷⁷

Husitské války jsou v historiografii chápány jako války náboženské. Podle autora Husitské kroniky byli husité Bohem vyvoleni.⁷⁸ Sami husité zastávali stejný názor, když se označovali za bojovníky za pravdu Boží, kteří vedli svatou válku. Oproti tomu myšlenky křižáků pramenily spíše z potírání kacířství než z myšlenek svaté války.⁷⁹ Společenským ideálem husitství se stal rytíř Krista, věrný křesťan, který je opásán mečem a jde bojovat za Boží pravdu. Tedy miles christi, který má bojovat proti nevěřícím a ctít trojici křesťanských ctností, tedy víru, naději a lásku.⁸⁰ V dopise Jana Roháče z Dubé Oldřichovi z Rožmberka z roku 1421, vytýká Jan Roháč Oldřichovi, že není pravým křesťanským rytířem. Vytýká mu že „*nemínieš pravdy božie a jeho svatého*

⁷² P. SOUKUP, *Bible a násilí za válek s husity*, s. 78.

⁷³ *Tamtéž*, s. 80.

⁷⁴ František ŠMAHEL, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, Praha 2011, s. 163.

⁷⁵ Eduard WAGNER, *Jak válčili husité*, Praha 1946, s. 11.

⁷⁶ *Tamtéž*, s. 24; Petr KLUČINA, *Jak válčili husité*, Praha 1983, s. 13.

⁷⁷ E. WAGNER, *Jak válčili husité*, s. 15.

⁷⁸ Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, s. 88.

⁷⁹ P. SOUKUP, *Bible a násilí za válek s husity*, s. 82.

⁸⁰ Robert ANTONÍN, *Ideální panovník*, Praha, 2013, s. 49.

*zákona šířiti a hájiti mečem, jakož to na křesťanského rytieře sluší. Neb každý křesťanský rytíř na tj. pás vzal a mečem se opásal, aby pravdu božie šířil a jeho svatě čtení velebil a neřády Antikristovy tupil*⁸¹ s tímto výrokem souvisí také postesk *Koruny české*, že mnoho pánů se nedrží Boží pravdy: „*Avšak nenie v této zemi, pánov mnoho, by to chtěli mstíti mečem, mocnú rukú a slúžiti na tom Bohu.*“⁸² Boj s nepřáteli pravé víry ale neznamenal, že by husité pohrdali kořistí.⁸³ Výkupné za zajatce se stalo běžnou součástí tábořské válečné ekonomiky.⁸⁴ Neznamenal to ani to, že by část husitů či jejich stoupenců nesledovala své osobní zájmy. Vedle zájmů náboženských se u zástupců husitské strany objevovala snaha o zbohatnutí a získání moci. Část světských pánů se na počátku přidává k reformě, aby si pro sebe získala církevní majetek.⁸⁵ Například Oldřich z Rožmberka se stal roku 1419 husitou, aby získal panství kláštera Zlatokorunského, o rok později již stál po boku Zikmunda Lucemburského, který mu tento majetek výměnou za své služby potvrdil.⁸⁶ O Oldřichovi se později mluví pražského měšťanstva Vavřinec z Březové vyjádřil tak, že si na husitech „*ukojoval své násilnictví.*“⁸⁷ Do čela husitských vojsk se postavili nižší šlechtici, například Mikuláš z Husi nebo Jan Žižka.⁸⁸ Husitský Tábor se také opíral o spojenectví se šlechtou, sídlící ve stejném kraji.⁸⁹ Část nižší šlechty také sídlila rovnou na hoře Tábor.⁹⁰ Na počátku revoluce se šlechta ocitla v hluboké ofenzívě, mocenský vliv převzaly jiné vrstvy obyvatelstva, tedy města i prostý lid.⁹¹

Proti Husitům bylo uspořádáno celkem pět křížových výprav. Rétorika obou stran zdůrazňovala náboženskou motivaci konfliktu, který pak nabýval podoby svaté války.

⁸¹ *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka*, ed. B. Rybešová, Praha 1929, s. 33.

⁸² *Žaloba Koruny české*, s. 52 (V 327–330)

⁸³ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce 3*, s. 68.

⁸⁴ *Tamtéž*, s. 68.

⁸⁵ Josef MACEK, *Ktož jsú boží bojovníci*, Praha 1951, s. 15–16.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 17.

⁸⁷ Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, s. 77.

⁸⁸ Josef PETRÁŇ, *Přerůstání reformního hnutí v revoluci 1409–1419*, in: *Dějiny Československa*, ed. J. Petráň, Praha 1990, s. 314–315.

⁸⁹ F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, s. 165–166.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 164.

⁹¹ Robert NOVOTNÝ, *Šlechta*, in: *Husitské století*, Praha 2014, s. 290.

Náboženské předobrazy posvátného boje sehrály důležitou roli, měly dodat vojenským akcím legitimitu a jejich účastníkům morálku, oběma stranám pomohly získat podporu a zdroje pro vedení války.⁹² Dne 17. března 1420 kardinál-legát Fernando slavnostně vyhlásit na popud Zikmunda Lucemburského první křížovou výpravu proti českým kacířům. V Poroku Koruny České k pánov českým o korunování krále uherského se všechny viny za válku svalují na krále Zikmunda: „*Pak nastrojil válku v zemi. Co tu páchal pohanění nad pannami, manželkami, ctnými také i vdovami, co zbil, ztrýznil, zlúpil lidí.*“⁹³

V Praze roku 1420 obležené křížáky vznikly skladby *Budyšínského rukopisu*.⁹⁴ Tyto básně měly mobilizační poslání.⁹⁵ Skladby ukazují myšlení božích bojovníků v nejtěžších a nejvypjatějších chvílích boje. Autor se v díle také vymezuje k panstvu, které se z části přiklonilo na stranu krále Zikmunda a tak zradilo svou Českou zemi:

„*Ó zmámení čeští páni,
sě haniete na vše strany,
haniec jazyk přirozený!
Kráľ' váš jakžto sen pomine,
Božiet' pravda nezahyne.*“⁹⁶

Neznámý autor také dal radu pánům, co by měli dělat. Měli by se vzdát krále Zikmunda a postupovat k blahu země, autor spisu takto cílil na šlechtu, která měla ještě čas změnit své chování a přidat se na správnou stranu:

⁹² P. SOUKUP, *Bible a násilí za válek s husity*, s. 78.

⁹³ *Porok Koruny české*, s. 63 (V 83-87).

⁹⁴ Vydané: *Husitské skladby budyšínského rukopisu*, ed. J. Daňhelka, Praha 1952; více: Petr ČORNEJ, *Husitské skladby Budyšínského rukopisu: funkce – adresát – kulturní rámec*, in: *Světla a stíny husitství*, ed. Petr Čornej, Praha 2011, s. 25–57.

⁹⁵ Josef HRBÁK, *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, Praha 1959, s. 209.

⁹⁶ *Žaloba Koruny české*, in: *Husitské skladby budyšínského rukopisu*, ed. J. Daňhelka, Praha 1952, s. 50 (V 280–286).

„Znamenajtež tuto, páni,
jenž jste Čechóm ke cti dáni,
abyšte ctně panovali,
České země cti bránili,
lid i sbožie rozmnožili,
její chválu zvelebili.“⁹⁷

Král Zikmund je podle skladeb Budyšínského rukopisu ten, který je vinen špatným postupem české šlechty, ne šlechta sama. Autor skladby zde částečně omlouvá jejich chování. Zikmund „z některých mých přemilých synův vzteklé psy jest z dělal slušné mé šlechtice, rytíře i panoše a zákona tvého statečné vyznavatele protivníky a utrhače zničil a z synův vrahy a z obráncí přenemilostivé záhubce.“⁹⁸ Zikmund je zde vylíčen jako opak křesťanského rytíře, který věřil bludům místo Písma, byl katem pravých křesťanů, sám nebojoval, ale za peníze si opatřil vojsko v cizině. Ve středověké literatuře bývá panovník vykreslen dvěma způsoby: jako panovník s kladnými rysy hodnými následování, jedná o typ *rex iustus*, nebo jako panovník tyran, hříšník, který je hrubý ke svým poddaným.⁹⁹ Druhý typ je vykreslen ve skladbách Budyšínského rukopisu. Nespokojenost s králem se objevuje také ve volání o zvolení nového krále.¹⁰⁰

Bitva na Vítkově proběhla 14. července 1420, křižácké vojsko složené z žoldněrů všech evropských zemí muselo ustoupit. *Porok Koruny české* je výrazem všeobecné radosti nad vítězstvím v bitvě na Vítkově, tato skladba také varuje před další bitvou a říká, že až husité porazí své nepřátele, bude mír a klid.

⁹⁷ *Porok Koruny české*, s. 71 (V 377–382).

⁹⁸ *Žaloba Koruny české*, s. 27–28 (V 177–180)

⁹⁹ W. IWANČZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 50.

¹⁰⁰ Srov. Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*, Praha 2013.

*„Protož, když je vypleníte,
k své cti, moci se vrátíte,
budete se milovati,
jeden druhému spomáhati.
Stanúť války, stanúť boji,
sedete v ctném u pokoji.
Zrady, křivdy, zlosti minú,
jakožto snich ohněm splynú.“¹⁰¹*

Při obléhání Vyšehradu vznikla třetí skladba Budyšínského rukopisu: Hádání Prahy s Kutnou Horou: *„Vyšehrad jest oblehl mocí a tak ležel ve dne v noci“*¹⁰² Tato skladba má oproti Proroku a Žaloby jeden rozdíl, nejedná se zde už jen o přímý fyzický boj, ale jde o ideologické zbraně, je třeba přesvědčovat, uvádět argumenty a vyvracet ideové námitky odpůrců.¹⁰³

*„Onť jest zavedl nynie pány
z této země i z Moravy
o jejich statky i životy.
V tom okázal kmen své psoty,
nastrojiv je na roh boje*

¹⁰¹ *Žaloba Koruny české*, s. 78 (V 635–642).

¹⁰² *Hádání Prahy s Kutnou Horou*, in: Husitské skladby budyšínského rukopisu, ed. J. Daňhelka, Praha 1952, s. 80 (V 7–8).

¹⁰³ J. HRBÁK, *Dějiny české literatury I*, s. 233.

a sám pak z daleka stoje

*s svými Uhry, Němci, Šváby.*¹⁰⁴

Dne 1. listopadu 1420 došlo k bitvě na Vyšehradě, veršované letopisy mluví o porážce Zikmunda takto: „*Tu spolu boj zdechu a krále uherského tu bojem pobichu; pánuov českých a moravských mnoho zbichu. Tu zabichu pana Petra Konopišského a pana Jindřicha Krumlovského, pana Henricha Bechynského a pana Jaroslava Veselského, pana Voka z Holštýna, pana Mikuláše Zajíce, pana Samvalského z Malenovic, pana Černoorského a Michalce mladého a Sobína, rytieře udatného, a jiných pánuov tu mnoho snide a král Z(igmund) s velkým hořem z Čech vyjede.*“¹⁰⁵ Za Zikmundovým pádem stála nedisciplinovanost jeho armády a najímání žoldnů, kteří sledovali vlastní zájmy. Vavřinec z Březové tvrdí, že Zikmund z „*vůle Boží*“¹⁰⁶ zmeškal hodinu útoku na Vyšehrad, podle kronikáře také Moravští páni věděli, že pokud dojde k bitvě, budou ohromné ztráty, Zikmund ovšem bojovat chtěl a kronikář mu vkládá do úst větu: „*Vím, že vy Moravci jste bázlivý a mně ne věrní.*“¹⁰⁷ Poté následovalo zhoršení vztahů mezi králem Zikmundem a českou a moravskou šlechtou, v bitvě u Vyšehradu také padl výkvět moravského panstva.¹⁰⁸

Roku 1421 došlo k husitské ofenzívě, kdy se na stranu kalichu připojovalo stále více stoupenců, ať již dobrovolně či za použití násilí. Nechvalně jsou známy incidenty například z Prachatic roku 1420, kde „*zahubila krvavá rota táborská po ulicích 135 lidí, ubivše je cepy a mečem jako vepře.*“¹⁰⁹ Rok 1421 je také rokem vzniku díla *O boji duchovním jihočeského zemana Petra Chelčického*.¹¹⁰ Chelčického myšlenky říkají, že jediným oprávněným vládcem je Kristus a v jeho světě není místo pro užití násilí. Střet

¹⁰⁴ *Hádání Prahy s Kutnou Horou*, s. 139.

¹⁰⁵ *Veršované letopisy*, in *Veršované skladby doby husitské*, ed. F. Svejkský, Praha 1963, s. 160-161 (V 160-173).

¹⁰⁶ Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, s. 162.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 165.

¹⁰⁸ Robert NOVOTNÝ, *Šlechta*, in: *Husitské století*, Praha 2014, s. 291.

¹⁰⁹ *Tamtéž*, s. 142.

¹¹⁰ O původu Petra Chelčického se dodnes vedou spory, dnes badatelé usuzují, že pocházel z nižší šlechty; více: Jaroslav BOUBÍN, *Petr Chelčický. Myslitel a reformátor*, Praha 2005, s. 14–18.

dobrého se zlým se podle Petra Chelčického odehrává v každém člověku, člověk tedy vede boj se svým tělem.¹¹¹ Jediným legitimním bojem je boj duchovní „*bez moci duchovnie nenie ničadného postavenie proti d'áblu*“¹¹², tělesný boj nemá v křesťanské společnosti své místo, člověk musí vést boj proti d'áblu, který ho svádí z cesty. Petr Chelčický mluví o neslučitelnosti politické moci s principy duchovního života.¹¹³ Podle Chelčického je celá společnost prostoupena zlem, hlavními viníky jsou však ti na vyšších a zvláště na nejvyšších příčkách společenské hierarchie. Zlo podle něj postupuje ze shora dolů: preláti a světští páni propadli zlu jako první a pak ho začali vnucovat i svým poddaným pod lživou záminkou, že se jedná o dobro, které si přeje Bůh.¹¹⁴

Hlavní problém husitů se projevoval v jejich vnitřní rozpolcenosti. Již roku 1421 chiliastičtí a pikarštní byli vyhnáni, slavný vojevůdce Jan Žižka měl za úkol tyto kacíře vyhladit.¹¹⁵ Přední mluvčí pikartů byli zajati či pobiti, na hranicích bylo upáleno 25 těchto kacířů.¹¹⁶ Veršované letopisy se o této události zmiňují: „*Potom jich vždy dobychu a mnoho jich tu zbichu a ostatek zapálichu. Tak to plámě pikhartské snide, patom tak mocně vzhuoru nevznide.*“¹¹⁷ Na tomto příkladu je vidět, že i mezi příznivci husitského hnutí bylo užito násilí. Tyto události znamenaly konec převahy chudiny v husitském hnutí.

Čáslavský sněm, konaný 3.–7. června 1421 byl obecným sněmem všech pánů, rytířů i obcí, myšlenkou bylo, aby přišli, jak přátelé, tak nepřátelé a pojednali o míru a spravedlnosti a celkově o dobru království.¹¹⁸ Všichni se zde shodli na přijetí programu Čtyř pražských artikulů.

¹¹¹ Petr CHELČICKÝ, *O boji duchovním a o trojím lidu*, ed. K. Krofta, Praha 1911, s. 13.

¹¹² *Tamtéž*, s. 19.

¹¹³ Jaroslav BOUBÍN, *Petr Chelčický. Myslitel a reformátor*, Praha 2005, s. 24.

¹¹⁴ *Tamtéž*, s. 76.

¹¹⁵ J. MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, s. 94.

¹¹⁶ *Tamtéž*, s. 94.

¹¹⁷ *Veršované letopisy*, s. 163 (V 246–250).

¹¹⁸ Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, s. 225.

Druhá křížová výprava skončila pro papežské oddíly porážkou. Konec bity u Žatce dne 2. října 1421 ve slovech Vavřince z Březové: „*Neboť podivným způsobem obrátil všemohoucí Bůh na útěk, tak nelidský lid, aniž ho kdo napadl*“¹¹⁹ Své vítězství vnímali jako potvrzení svého boje z Boží strany, jako důkaz legitimní svaté války.

Pražské dějiny jsou v letech husitských revolučních bojů přeplněny prudkými a krvavými pouličními boji, vedenými za jediným cílem: zmocnit se radnice.¹²⁰ Násilnou smrtí zemřel také Jan Želivský, který byl dne 9. března 1422 vylákán na Staroměstskou radnici, kde byl zajat a svými nejbližšími spolupracovníky popraven. Krev, vytékající pod vraty radničního dvora na ulici, upozornila na to, co se za uzamčenými vraty děje.¹²¹ Po celé Praze se rozlétla zpráva, že konšelé zavraždili oblíbeného zastánce chudiny a to vyvolalo protesty lidí a několik násilných střetů.

Rok 1424 je představen ve veršované skladbě *Václav, Havel a Tábor*.¹²² Tato doba je dobou velkých vítězství Jana Žižky a rozmachu lidových revolučních vojsk. Rok 1424 je na počátku skladby charakterizován: „*Tehdy země česká u veliké bieše biedě*.“¹²³ Tato skladba se obrací proti radikálnímu táborství, jemuž přisuzuje všechny válečné bědy, jimiž trpí České země. Táborité jsou označováni za šilence.¹²⁴ Skladba *Václav, Havel a Tábor* stejně jako ostatní protihusitské skladby čerpaly z patosu heretika ve středověké literatuře, jednalo se o mnohá klišé, kterými autoři často dávali průchod svým negativním emocím.¹²⁵ Skladba vystupuje i proti Jana Žižkovi: „*ten učini v české zemi mnoho zlého*.“¹²⁶ V této skladbě se scházejí tři postavy ve vypáleném kostele¹²⁷ a je zde jasné, že zpusťování kostela je dílem husitským. *Václav*, je zde představován jako symbol Českých zemí, mluví rozvážně, je proti násilí, útočí na Tábor a na jeho straně

¹¹⁹ Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, s. 258.

¹²⁰ J. MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, s. 99.

¹²¹ *Tamtéž*, s. 106.

¹²² *Václav, Havel a Tábor*, in: Veršované skladby doby husitské, ed. F. Svejkovský, Praha 1963.

¹²³ *Tamtéž*, s. 116 (V3).

¹²⁴ *Tamtéž*, s. 116 (V19).

¹²⁵ Pawel KRAS, *Český kacíř -husita*, in: Člověk českého středověku, ed. F. Šmahel – M. Nodl, Praha 2002, s. 258; více o fenoménu Český kacíř -husita: *Tamtéž*, s. 248–269.

¹²⁶ *Václav, Havel a Tábor*, s. 116 (V20).

¹²⁷ *Tamtéž*, s. 117 (V33).

stojí sympatie autora skladby. Tábor je charakterizován jako násilnický člověk, který přestupuje Boží pravdy a přivádí Českou zemi ke krizi: „*Tábor s palicí stojí velmi křiče*“¹²⁸ Havel označován jako Vrtoch je vyobrazen jako typ člověk, který chce ze sporu obou stran dostat něco pro sebe, postava Vrtocha může symbolizovat velkou část české šlechty, která si již rozebrala církevní panství a nyní požaduje mír, aby si mohli majetek upevnit. Pře se nakonec vystupňuje tak, že Tábor chce přejít k násilí. Stejně jako je ve skladbách Budyšínského rukopisu za všechny křivdy, války a násilí vinen král Zikmund, ve skladbě Václav, Havel a Tábor je vše špatné dílem Táborů. Zde v ukázce Tábor v podání katolického autora obhajuje použití násilí, a také se ho nebojí použít:

„Pobeř i spal, zabij s bohem vše napořád,

toť písmo velí a náš všeken svatý řád.

V jejich krvi své ruce často umyješ

a tudy zákonu božiemu velmi prospěješ.“¹²⁹

Tábor se ospravedlňuje, že pokud by Bůh nesouhlasil s tím, co dělají, tak by je zastavil, on jim ovšem dopřává vítězství:

„Ale buoh na protivníky prvavé prepustil,

abychom je hubili, zbožie jim brali, dopustil

[...]

že směle zákona božieho snažností bráníme,

božie nepřátely napořád všechny dávíme.“¹³⁰

¹²⁸*Tamtéž*, s. 117 (V51).

¹²⁹*Tamtéž*, s. 118 (V 65–68).

¹³⁰*Tamtéž*, s. 136 (V 713–714); s. 137 (V 745–746).

Ve skladbě Václav, Havel a Tábor jde spíše o vypsání stereotypů, které o husitech v dané době kolovaly. Sami husité se proti skladbě obhajovali, například v kronice Mikuláše Biskupce: „*Jsmo vždy připraveni zastavit tyto nynější války, které, jak bylo dříve řečeno, jsme začali z nutnosti a za účelem, který jsme objasnili; jestliže a dokud tyto války dále vedeme, tedy je vedeme v lásce proti ničitelům víry, utlačovatelům nevinných ... dokud nebudou chtít nepřátelé pravdy věrně nastoupit cestu pravdy a spravedlnosti, my se neodvážíme úplně zakázat tyto války, ačkoliv jsme říkali, že je bezpečnější cesta bojovat duchovně než se ohánět mečem není naším záměrem chválit ani jakkoliv omlouvat, že s válkou je spojeno zlo a nepořádky.*“¹³¹ Stejně jako ve skladbě Václav, Havel a Tábor i ve skladbě *Slyšte všickni, staří i vy, děti*¹³² jsou za viníky pokládáni také husité, kteří „*činie lidu veliké násilí,*“¹³³ kdo nadrží s husity, tak na svém zboží i na těle trpí.¹³⁴ Husité používají násilí nejen proti kněžím, ale „*také lúpie měšťáky i sedláky*“¹³⁵ Husité podle autora překrucují víru a to mnoho zlého plodí.¹³⁶ „*Chodíte kázat s rukavicemi i s meči, strojíce lid vždycky v seči, také s kordy i s dlouhými sudnicemi, s velikými oštěpy i s palicemi. A to činíte kvaltem i mocí, když chcete ve dne i také v noci.*“¹³⁷ Rok 1424 je také rokem prvního velkého násilného střetu, kde na obou stranách stáli přívrženci kalichu, u Strauchova dvorce poblíž Hradce Králové.¹³⁸

Roku 1426 se podařilo Prokopu Holému shromáždit pod svým vedením takovou sílu, která zajistila výhru husitů nad křižáckými vojsky v bitvě u Ústí nad Labem. Tuto vítěznou bitvu neznámý autor představil oslavnou básní, vítězství líčí tak, jako by bylo především zásluhou šlechticů. Jmenovitě je zde pochválena udatnost šlechticů:

¹³¹ *Táborská kronika Mikuláše Biskupce*, in: Ktož jsú Boží bojovníci, ed. J. Macek, Praha 1951, s. 173–174.

¹³² *Slyšte všickni, staří i vy, děti*, in: Veršované skladby doby husitské, ed. F. Svejkský, Praha 1963, s. 102–115.

¹³³ *Tamtéž*, s. 114, (V 444).

¹³⁴ *Tamtéž*, s. 102, (V27).

¹³⁵ *Tamtéž*, s. 103 (V39).

¹³⁶ *Tamtéž*, s. 108–109, (V 241; 248)

¹³⁷ *Tamtéž*, s. 11 (V 334–339).

¹³⁸ J. MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, s. 113.

„Pan Hynek jménem z Valdšteina

vedl sobě jako hrdina,

těž také Bavor z Pernšteina

a s nimi Hynek Krušina.

Viktorin Kunštát, pan Boček,

věz, žeť byl každý pravý rek.

Kteří jsou na to hleděli

tiť by víc o nich pověděli.“

[...]

„Neb jsou v té bitvě udatně

pravdu boží chránili ctně,

své životy vydávali,

aby s tebou v nebi byli.“¹³⁹

Snaha husitů se přesunula k myšlence přenesení bojů z domácí půdy na půdu zahraniční. Již od roku 1425 se pořádaly drobné výpady především proti slezským a rakouským feudálům. V roce 1428 byla podniknuta velká jízda do Slezska, v jejímž čele stanul Prokop Holý. Prokop Holý také na sněmu v roce 1433 vysvětlil, proč se tyto výpravy konaly. Nejednalo se o výpravy loupežné, ale motivem výprav byla obrana a odveta: „*Břemena válek snášíme proto, abychom mohli, připravujíce těmito blaženými pravdami sídlo v církvi boží, dočkati šťastného míru a dobrých dnů, až s pomocí boží*

¹³⁹ *Píseň o bitvě u Ústí*, in: Ktož jsú boží bojovníci, ed. J. Macek, Praha 1951, s. 186–187.

*vzroste jednota církve, bratrské láska, náprava mravů a ostatní žádoucí věci ...*¹⁴⁰ Polní vojska se postupně vysílila boji doma i rejsami.

Bitva, která se dostala nejrozsáhlejšího literárního zpracování, se uskutečnila dne 14. srpna 1431 u Domažlic, autorem skladby je Vavřinec z Březové. J. B. Čapek o básni řekl: *„báseň je naplněna duchem Žižkovým i duchem Chelčického.*¹⁴¹ Vavřinec ve své Písni o vítězství v bitvě u Domažlic popisuje převážně zbabělost křížáckého vojska. Zbabělost zde lze chápat jako protipólem statečnosti, která stojí na vrcholu rytířských ctností.

*„Nevidí nás a peláši –
vždyť naši bitci nadšení
tři míle byli vzdáleni;
Však Němci vozů rachotu
se lekli, koní řehotu,
i hřmění, kterým kraj tu zněl,
když lid náš hlasně k boji spěl,
a zděsil je i polnic řev,
i píseň našich bratrstev“*¹⁴²

Společně s oslavou vítězství husitských vojsk u Domažlic, vyjádřil Vavřinec z Březové nesmírnou touhu po míru:

¹⁴⁰ *Řeč Prokopa Holého z pražského sněmu 18. června 1433*, in: Ktož jsou boží bojovníci, ed. J. Macek, Praha 1951, s. 248.

¹⁴¹ J. B. Čapek, *Vavřinec z Březové a jeho píseň o vítězství u Domažlic*, in: Vavřinec z Březové, Píseň o vítězství u Domažlic, Praha 1951, s. 26.

¹⁴² Vavřinec z BŘEZOVÉ, *Píseň o vítězství u Domažlic*, ed. Praha 1951, s. 49 (V 156–164).

*„Národ již meče nezdvihne,
souseda válkou nestihne,
neb krásou míru, soužití,
budou se všichni těšiti.“¹⁴³*

Vavřinec z Březové zmiňuje, že i bojová píseň bratrstev měla podíl na úprku křižácké armády. V době husitských válek se v písních objevuje traktátový ráz a bojovnost.¹⁴⁴ Písně měly za úkol povzbudit bojovníky a vyburcovat je k boji, nejrozšířenější písní se stala tábořská revoluční skladba: *Ktož jsú boží bojovníci*, píseň má za úkol přesvědčit bojovníky, že bojují za boží věc a proto jsou předurčeni k vítězství.

*„Nepřátel se nelekejte,
na množstvie nehľadte,
pána svého v srdci mějte,
proň a s ním bojujte
a před nepřáteli neutiekajte ...
A s tiem vesele křikněte,
řkúc: Na ně, hr na ně,
braň svú rukama chutnajte,
bóh pán náš! křikněte.“¹⁴⁵*

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 129 (V 1580–1584).

¹⁴⁴ J. HRBÁK, *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 244.

¹⁴⁵ *Ktož jsú boží bojovníci*, in: *Ktož jsú boží bojovníci*, ed. J. Macek, Praha 1951, s. 159–160.

Dalším příkladem bojovné písně byla skladba: *Povstaň, povstaň, veliké město Pražské*, v této písni je vyjádřeno posvěcení spravedlivého boje, boje Božího. Husité často využívali i zbraň slova proti svým nepřátelům. Literatura husitské doby je agitační, reaguje na společenské dění a odráží jej, je v ní také vidět velké sepětí s bojem.

Po bitvě u Domažlic začaly snahy o rozložení husitského tábora zevnitř. Myšlenky boje na okamžik nahradily myšlenky smírné cesty a dohody, kterou měl představovat Basilejský koncil, kde se s husity jednalo mezi lety 1433–1435. „*Do Basileje bylo vysláno (6. pros. 1432) poselstvo 300 jezdců, jehož náčelníky byli Vilém Kostka, vynikající více loupením kostelů než hodností rytířskou, Prokop, přjmím Holý, veliký mnohými vítězstvími i pověstný velikými zločiny, Jan Rokycana, lžiapoštol Pražanů, táborský kněz Mikuláš Biskupec a Petr Anglický, z vlasti utekší a spoléhající v disputaci jen na hádání.*“¹⁴⁶ Autorem této charakteristiky husitských účastníků sněmu je pozdější papež Pius II., velký kritik českých poměrů. Na konci jednání promluvil Prokop Holý: „*Na obranu těchto čtyř pravd jsme vzali do rukou meč a neodložíme jej, dokud celý svět k nim nepřivedem.*“¹⁴⁷ V tomto se Prokop Holý lišil od umírněných husitů, kterým stačilo jen uznání kompaktát.

Nakonec padlo rozhodnutí, že musejí být polní vojska zničena. Část šlechty, která stála na straně Tábora, jako Menhard z Hradce¹⁴⁸ a další, se přidala na stranu odpůrců polních vojsk. Dne 30. května 1434 došlo k bitvě u Lipan, ve středu Čech proti sobě stanula dvě česká vojska dokonale obeznámená s husitskou bojovou taktikou. Došlo ke konečné porážce radikálních sil, zemřel vojevůdce Prokop Holý, pobita byla většina táborů a sirotků, malá část byla zajata a v noci upálena ve stodolách.¹⁴⁹ Poslední z polních vojsk vzdorovali na hradě Sion v čele s Janem Roháčem z Dubé. Sion byl dobyt Hyncem

¹⁴⁶ *Kronika Eneáše Sylvia Piccolominiho*, in: *Ktož jsú boží bojovníci*, ed. J. Macek, Praha 1951, s. 243.

¹⁴⁷ *Řeč Prokopa Holého*, in: *Ktož jsú boží bojovníci*, ed. J. Macek, Praha 1951, s. 244.

¹⁴⁸ F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, s. 232.

¹⁴⁹ J. MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, s. 154.

Ptáčkem z Pikštejna, který z politických důvodů dobytí oddaloval.¹⁵⁰ Jan Roháč byl poté společně se svými šedesáti druhy pověšen. Popravu Jana Roháče z Dubé nechal král Zikmund zinscenovat jako parodii obřadu povýšení loupežníka na rytíře, což kališnická šlechta pochopila jako osobní urážku.¹⁵¹ Poprava Jana Roháče také českou šlechtu vydělala, Jan Roháč byl totiž členem předního šlechtického rodu.¹⁵² Lipany a poprava Jana Roháče byly krvavým zakončením revolučního hnutí.

V období husitských bojů byla literatura i společnost plně podřízena válečným střetům. Jednoznačným tématem literárních pramenů byl boj a jeho legálnost, nelegálnost, nebo jeho oslava. Velkou roli zde měla i udatnost či zbabělost české šlechty, která v bojích plnila či nenaplnila ideály ctností, které se od ní očekávaly. Literatura reagovala na celkové dění a podporovala katolickou nebo husitskou část obyvatel, měla lid podpořit v boji, oslavit jejich vítězství v bitvách, dodat jim odvahu a dojem legality boje. Střety doby husitské jsou nábožensky motivovanými konflikty, které se ospravedlňovaly Písmem, a mnoho učenců se vyjadřovalo k oprávněnosti těchto bojů. Jediným, kdo striktně vystupoval proti tělesnému boji, byl jihočeský zeman Petr Chelčický. Z husitských bojů vyšly České země oslabené, církev ztratila své postavení na úkor šlechty, která se nyní stala majetkovým hegemonem.

¹⁵⁰ Více: Martin ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pikštejna a jeho role ve spojených východočeských landfrýdech*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, edd. M. Nodl – M. Wihoda, Praha 2007, s. 259.

¹⁵¹ Petr ČORNEJ, *Velké dějiny V*, s. 622; 651—652.

¹⁵² Josef PETRÁŇ, *Výsledky revoluce a husitské tradice*, in: Dějiny Československa, ed. J. Petráň, Praha 1990, s. 336.

3. Poděbradská éra

Z majetkových přesunů husitské a pohusitské doby nejvíce vytěžila vyšší šlechta. Zejména některé panské rody, jako páni z Kunštátu a Poděbrad, Rožmberkové, Šternberkové, Rožmitálové, Tovačovští z Cimburku či Pernštejnové. „*Jakož pán Zdeněk má Zelenou Horu, panství veliké, a Dobrohost Týn, a tak jiní páni; neb kněžské zboží bylo náramně veliké v Čechách.*“¹⁵³ Páni tím posílili své pozice natolik, že se mohli stát rovnocenným politickým protihráčem panovníka.¹⁵⁴ Již za doby Jiřího z Poděbrad jako zemského správce se situace v Českých zemích začala pomalu uklidňovat a hospodářské poměry se vracely k předválečnému stavu. Agitační literatura podporující revoluční boje byla nahrazena především literární polemikou se společenskou tematikou.

Dobu interregna mezi lety 1439–1453 ovládly regionální šlechtické svazy, tzv. lanfrýdy, kde hlavní roli hrála šlechta, svolávající zemské sněmy. Vliv získali význační šlechtici jako Hynce Ptáček z Pirkštejna či Oldřich II. z Rožmberka, později Jiří z Poděbrad. Zemské sněmy byly však rozhádané a neplnily svou povinnost.¹⁵⁵ Mezi lety 1440–1444 vytvořil Hynce Ptáček ve východních Čechách základnu českého utrakvismu.¹⁵⁶ Od roku 1453 byl správcem Českých zemí ustanoven Jiří z Poděbrad, který byl roku 1458 zvolen českým králem Jiří z Poděbrad a lid provolal: „*Živ bud' Jiří, král náš český.*“¹⁵⁷ Jiří byl příslušníkem vyšší šlechty, svou pozici však opíral především o nižší kališnickou šlechtu a měšťanstvo.¹⁵⁸ Panstvo předpokládalo, že když byl nový král zvolen z jejich řad, bude hájit jejich stavovské práva, to se však nestalo.¹⁵⁹ „*A potom řádným korunováním bude královati v Čechách pokojně. Až potom zbúří se páni, totiž*

¹⁵³ Pavel ŽÍDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*, ed. Zdeněk TOBOLKA, Praha 1908, s. 8.

¹⁵⁴ Josef PETRÁŇ, *Politická kultura Českého stavovského státu*, in: *Dějiny Československa*, ed. J. Petráň, Praha 1990, s. 383.

¹⁵⁵ M. ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pirkštejna a jeho role ve spojených východočeských lanfrýdech*, s. 251.

¹⁵⁶ *Tamtéž*, s. 251.

¹⁵⁷ Jan RABŠTEJN, *Dialogus*, ed. B. Ryba Praha 1946, s. 23.

¹⁵⁸ Josef PETRÁŇ, *Politická kultura Českého stavovského státu*, in: *Dějiny Československa*, ed. J. Petráň, Praha 1990, s. 383.

¹⁵⁹ Robert NOVOTNÝ, *Stavovství*, in: *Husitské století*, Praha 2014, s. 645.

pan Zdeněk, Pan Rožnberský, pan Švamberk, pan Plavenský, pan Dobrohost, a papež a král Uherský, pan Burian, páni Štěpánovcové i jiní proti králi Jiřímu pro některá práva, a zdá se mi, že nejvíce pro vieru. I budou války náramně tuhé.¹⁶⁰ Roku 1467 propukl proti králi Jiřímu z Poděbrad odboj katolických pánů, sdružených v Jednotu zelenohorskou, vedení přijal Zdeňka ze Šternberka, ten samý šlechtic, který poklekl jako první před Jiřím z Poděbrad při jeho volbě králem a zasedl v jeho radě.¹⁶¹ Podpory se Jednotě dostalo také od uherského krále Matyáše. Jedna z největších osobností této doby, Jan z Rabštejna popsal tuto dobu takto: „Šťasten byl, kdo mohl uniknouti těmto časům v království Českém, poněvadž pro řádného člověka tu nebylo místa, vládly krádeže, loupeže a kořistění, mladíci smutkem šedivěli a mnozí starci, připraveni jsouce lupem, ohněm i bořením o všechn nábytek, o všechn statek, o dům a veškeré zboží, byli nuceni ukončiti život smyčkou, vlastníma rukama upletenou.“¹⁶²

Boj kališnického krále s papežem a jeho stoupenci se promítl do dobové literatury. Vznikaly traktáty na obhajobu krále i proti jeho působení. Krále se zastal již zmiňovaný Jan Rabštejn v nejznámějším díle této doby *Dialogus*, který i František Šmahel bere jako dovršení humanismu v době poděbradské.¹⁶³ *Dialogus* formou fiktivního rozhovoru přibližuje myšlení české šlechty ve sporu Jiřího z Poděbrad s papežem. Jedná se o střetnutí idey svaté války s válkou šlechtickou, když je Zdeněk ze Šternberka obviňován, že vede válku kvůli svému osobnímu obohacení: „Dříve zapíral Zdeněk, že by válku tuto více než občanskou byl počal z pouhé pýchy lidské k záhubě vlasti: nyní již radí tobě, abys více na zřeteli měl povýšení své, nežli vlast, nežli pravdu a dobré obecné.“¹⁶⁴ Ve spise se také nalézá střet mezi racionálním názorem: „Bůh dal všem zvířatům zbraně přirozené, jelenům paroží, kancům kly a koňům kopyta, jen člověk rodí

¹⁶⁰ P. ŽÍDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*, s. 181.

¹⁶¹ Zdeněk BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 17, 2014, č. 2, s. 42.

¹⁶² V roce 1470 si tuto poznámku napsal Jan Rabštejn na desky svého rukopisu; Bohumil Ryba, *Úvod*, in: Jan RABŠTEJN, *Dialogus*, ed. B. Ryba, Praha 1946, s. 10.

¹⁶³ František ŠMAHEL, *Humanismus v době poděbradské*, Praha 1963, s. 77–93.

¹⁶⁴ J. RABŠTEJN, *Dialogus*, s. 85.

se nahý a bezbranný; ale dán mu rozum, který nahraňuje zbraně všelíké.¹⁶⁵ a otázkou náboženství a poslušnosti papeži.

Formou beletristickou obhajoval Jiřího z Poděbrad Ctibor Tovačovský z Cimburka ve spise *Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich* z roku 1467, kde alegorickou formou soudu hájil kališnickou církev a politiku krále, která je Pravdou a vystupoval proti politice církve římské, ztělesňující Lež. Dále je Ctibor také autorem spisu *Knihy tovačovská*, kde zaznamenává moravské zvykové právo.¹⁶⁶ Z doby vlády Jiříka pocházejí i významné cestopisy: *Deník panoše Jaroslava*, o poselstvu ke králi Ludvíkovi XI. roku 1464, toto poselství bylo úspěšné a vyústilo v česko-francouzskou smlouvu, podepsanou dne 18. července 1464. Tento cestopis ukazuje, že Češi mají po Evropě pověst kacírů: „a jakás bezmohá bába bohatá, přijavši nás do hospody U anjela, i vyhnala nás z hospody ven v ten déšť, zvědivši, že sme z Čech, a kaceřovala nás.“¹⁶⁷ a toto nebyla situace ojedinělá. Dalším příkladem je cestopis Václava Šaška z Bírkova,¹⁶⁸ který se společně s družinou Lva z Rožmitálu vydal do zemí západní a střední Evropy, aby zlepšil pověst Českých zemí v povědomí evropských vladařů.

Rady králi Jiřímu z Poděbrad sepsal Pavel Žídek ve svém spise *Jiří(ho) spravovna*. Pavel Žídek byl katolický kněz, scholastik, pracoval ve službách krále i přesto, že byl zarytým nepřitelem kalichu. Pavel Žídek se snaží krále nabádat, aby se vzdal své víry a obrátil se k papeži: „vyvrhúc srdce Rokycanovo, papežovy svatosti poslúchali a ciesaři vedle božského i všech pisem rozkazování poddani byli a těch poslúchali.“¹⁶⁹ Autor se opakovaně vymezuje proti Janu Rokycanovi „Králi našemu milostivému přestaň raditi k válkám a k mordóm.“¹⁷⁰ Jan Rokycana byl hlavou církve podobojí a roku 1435 zvolen

¹⁶⁵ *Tamtéž*, s. 47.

¹⁶⁶ Více: *Morava na prahu nové doby*, ed. František Hýbl, Přerov 1995; TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA, Ctibor, *Knihy Tovačovská, aneb, Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Mor*, ed. Vincenc Brandl, Brno 1868.

¹⁶⁷ JAROSLAV a Václav ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, ed. R. Urbánek, Praha 1940, s. 27.

¹⁶⁸ Publikováno spolu s deníkem Tetzela, in: JAROSLAV a Václav ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, ed. R. Urbánek. Praha 1940.

¹⁶⁹ P. ŽÍDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*, s. 3.

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 15.

husity pražským arcibiskupem, papež ho však nikdy jako arcibiskupa neakceptoval, přesto měl ve svých rukách velkou moc.¹⁷¹ Pokud se celá země podle Pavla Židka sjednotí pod katolickou vírou, přestane všechno násilí: „*války a mordové, jakž česká země na miestě jest, neslychané přestantanú záhuby, pálenie, od chudiny pláč a klnutí i křičenie na Vaši královskú Jasnost pro časté šacunky na vojny vypuzenie a tak zbiti bez zповědi, bez svátosti, na mordích, na lúpežích, a v jiných zlých skutcích.*“¹⁷² Podle Pavla Židka se násilí, hubení a pálení země děje ze tří důvodů, a to pro kalich, pro kněžské zboží a pro tajnou závist mezi králem a pány.¹⁷³ Pavel Žídek také mluví o zášti, která panuje mezi českými pány, českým pánům podle autora chybí pokora, moudrost a milostivost, tedy ctnosti, které by měl každý šlechtic mít.¹⁷⁴ Pavel Žídek také krále varuje, aby se vyhnul dalších válek, neboť již ztratil „*Moravu, Slezsko, Lužickou zemi, šest měst a české země více než polovici. Páni největší od Vašie Jasnosti odstúpili. Pán Rožnberský, pan Zdeněk, pan Plavenský, pan Švamberk, Burjan, Kugštajnové i jiní páni a kniežata všecka, žádný knieže se Vašie milosti nedrží, žádný biskup, žádný doctor.*“¹⁷⁵ a navíc „*mnozí, kto Vašie Jasnosti slúžili jsú, odšedše, králi uherskému slúží.*“¹⁷⁶ Jiří z Poděbrad se opravdu snažil vyhnout dalším válkám a sporům, vždy spoléhal spíše na cesty diplomacie. Vyhnout se střetnutí s Matyášem Korvínem se mu však nepodařilo. Matyáš Korvín osobně stanul v čele křižáckých vojsk, vyslaných proti Jiřímu z Poděbrad. Válka mezi Matyášem Korvínem, kterého František Šmahel považuje za rozeného válečníka¹⁷⁷ a Jiřím z Poděbrad proběhla v letech 1468–1471 a zpusťošila území Čech i Moravy. Nejprve mezi českými králi zuřila poziční válka s drobnými

¹⁷¹ O Janu Rokycanovi existuje bohatá literatura: *Život a dílo Mistra Jana z Rokycan. Svědectví Zdeňka Nejedlého, Kamila Krofity, Martina Kozáka a Josefa Teigehe. 600. výročí narození Mistra Jana z Rokycan 1397–1997*, Rokycany 1997; Martin ŠANDERA, *Mistr Jan Rokycana a jeho východočeské působení*, in: *Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice města. Od chrámu ke katedrále. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 15. a 16. října 2008 v Hradci Králové*, ed. Jiří Štěpán, Ústí nad Orlicí 2009.

¹⁷² P. ŽÍDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*, s. 5.

¹⁷³ *Tamtéž*, s. 7.

¹⁷⁴ *Tamtéž*, s. 9; Ctnostem se věnuje Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013.

¹⁷⁵ P. ŽÍDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*, s. 62.

¹⁷⁶ *Tamtéž*, s. 63.

¹⁷⁷ F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, s. 399; vedle toho je Jiří z Poděbrad charakterizován jako pracovitý a obratný politik: Josef MACEK, *Jiří z Poděbrad*, Praha 1967, s. 11.

sračkami, obléháním hradů a měst.¹⁷⁸ Vojsko Jiřího z Poděbrad oblehlo armádu Matyáše Korvína u Vilémova dne 27. února 1469, Jiřík Matyáše pustil za ústní slib odchodu a vyřešil tak konflikt bez boje, což se mu později stalo osudným. Matyáš Korvín byl totiž katolickými pány zvolen vzdorokrálem Jiřího z Poděbrad roku 1469 v Olomouci.

Mezi rádce krále Jiřího z Poděbrad patřili i cizinci právnického vzdělání a světského původu. Byli jimi Martin Mair, Antonio Marini a později Řehoř Heimurský, kteří se uplatnili spíše jako diplomaté, než aby zasahovali do domácích záležitostí.¹⁷⁹ Osobnost Jiřího z Poděbrad je spojována také s plánem charty všeobecné mírové organizace z let 1462–1463, jejímž autorem byl převážně humanista Antonio Marini. Jednalo se o myšlenku řešení všech sporných otázek bez jakéhokoliv násilí, neboť válečné řešení se pokládalo za nepřijatelné, případný agresor měl být postaven mimo zákon. Fórem pro pokojné řešení konfliktů měl být mezinárodní soudní tribunál.¹⁸⁰ Tato myšlenka však nebyla úspěšná a předběhla svou dobu. Z protiturecké aliance byl také vyřachován papež, což způsobilo značné problémy. Otázka tureckého nebezpečí a turecké mírové organizace měla však také odvést pozornost od problémů kacířství v Českých zemích. O sblížení Českého království s dalšími evropskými zeměmi usilovala poselstva, vedená Albrechtem Kostkou z Postupic, ale především Lvem z Rožmitálu, který mezi lety 1465–1467 procestoval státy střední a západní Evropy. Z této cesty se dochovaly deníkové záznamy Václava Šaška z Bírkova a Gabriela Tetzla, oba autoři jsou šlechtici se zájmem o rytířství, u Tetzla však převládá pohled blahobytného městského patricije, vedle toho u Václava Šaška je charakteristický pohled vojáka a venkovského zemana.¹⁸¹ U Tetzla je Lev chápán jako prototyp ideálního dvořana, pro Václava Šaška je

¹⁷⁸ F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, s. 401.

¹⁷⁹ Ivan HLAVÁČEK, *Dvořan-diplomat*, in: *Člověk českého středověku*, ed. F. Šmahel – M. Nodl, Praha 2002, s. 137; o katolickém panstvu na dvoře Jiřího z Poděbrad: Zdeněk BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 17, 2014, č. 2, s.37–75.

¹⁸⁰ Více: Václav VĚNĚČEK, *Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z Poděbrad z let 1462–1464*, Praha 1964.

¹⁸¹ Rudolf URBÁNEK, *České cesty na západ a nejstarší dva české cestopisy*, in: *Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1940, s. XXXIX.

dokonalým rytířem.¹⁸² Oba spisy vznikly v době, kdy se katolická církev v čele s papežem snažila vnutit Čechům svůj diktát naprosté jednoty ve víře a obřadu. Papež roku 1462 zrušil kompaktáta a Jiřího z Poděbrad roku 1466 postavil do klatby. Papež se v tomto sporu opíral především o domácí nespokojence, kteří se více ze svých sobeckých a politických důvodů než kvůli víře obrátili proti králi.¹⁸³ Poselstvo mělo za úkol pozvednout český národ v očích evropských vladařů, v čele výpravy stanul významný šlechtic Lev z Rožmitálu, bratr Jiřikovy manželky Johany. Oficiálně byla výprava přímluvnou akcí za českého krále Jiřího z Poděbrad.¹⁸⁴ Vydávala se však za osobní akci Lva z Rožmitálu, který jel poznávat náboženské hodnoty, rytířské dvory, rozšiřovat si obzory a získávat slávu hodnou rytíře.¹⁸⁵ Michaela Malaníková nepovažuje cestopis Václava Šaška za realistické dílo, které by zachycovalo poselstvo družiny Lva z Rožmitálu, ale za oslavu Lva z Rožmitálu jako prototypu dokonalého rytíře.¹⁸⁶ Rudolf Urbánek však pochybuje, že by Lev z Rožmitálu byl horlivým ctitelem rytířství a dodává, že spíše touto cestou sledoval své osobní zájmy, pokud odjel, nemusel si vybírat, na čí straně bude stát v připravovaném konfliktu mezi králem a šlechtou.¹⁸⁷ Nejudatnějším členem družiny Lva se stal pan Jan Žehrovský z Kolovrat, který ukázal svou rytířskou zdatnost a sílu v zápasech a kláních, stal se tedy ideálem českého rytířstva. Na různých místech Evropy pořádali turnaje jako poctu přicházejících, např. v Kolíně nad Rýnem nebo ve Štýrsku.¹⁸⁸ Panovníci, šlechtici i města ukazovali svou úctu a projevovali čest panu Lvu z Rožmitálu, zvali ho k sobě, nabízeli mu dary, jídlo či pořádali klání na jeho počest. Česká družina nabídla pomoc městu Bruselu, pomoc již nebyla potřeba, jejich boj byl již vyhrán, ale znamenalo to, že pan Lev ukázal svou

¹⁸² Michaela MALANÍKOVÁ, *Ke vzniku cestopisu Václava Šaška z Bírškova a možností jeho interpretace*, SPFFBU(C) 57, 2008, č. 55, s. 24.

¹⁸³ R. URBÁNEK, *České cesty na západ a nejstarší dva české cestopisy*, s. XVI.

¹⁸⁴ *Tamtéž*, s. XX.

¹⁸⁵ *Tamtéž*, s. XX.

¹⁸⁶ M. MALANÍKOVÁ, *Ke vzniku cestopisu Václava Šaška z Bírškova a možností jeho interpretace*, s. 21–33.

¹⁸⁷ R. URBÁNEK, *České cesty na západ a nejstarší dva české cestopisy*, s. XX.

¹⁸⁸ JAROSLAV a Václav ŠAŠEK Z BÍRŠKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1940, s. 40; 179–180.

ochotu a statečnost, čehož si panovník velmi cenil.¹⁸⁹ Lev také odmítal dary panovníků, přijímal pouze jejich řády: „*Chraň mě Bůh, abych něco přijal! Neboť jsem se svou družinou nepřišel sem přijímati dary, nýbrž proto, abych osvědčil rytířskou zdatnost.*“¹⁹⁰ Z cestopisu lze také poznat, jak se evropská šlechta lišila od české: „*Ještě jiný zvyk mají ve Flandřích, že totiž šlechta tam nebydlí na venkově, nýbrž ve městech, takže tam mají nejrozmanitější zábavy a rozkoše.*“¹⁹¹ V Biskajsku: „*Šlechtic se v této zemi pozná podle tohoto: kdo na pravé noze nemá střevíc, je prý šlechtic.*“¹⁹² V městě Salamanka ve Španělsku: „*Šlechta v tomto městě zachovává ten obyčej, že v den sv. Jakuba štvou na náměstí divoké býky.*“¹⁹³ I druhý autor cestopisu z výpravy Lva z Rožmitálu Gabriel Tetzl popisuje, jakou úctu projevíli panu Lvovi, např. na Sicílii: „*Prokázal panu Lvovi velkou čest a představil nás své ženě, paní středního věku, která měla půvabné dvorní dámy. Král přijal pana Lva a jeho druhy do svého řádu a dal Gabrielu Tetzlovi a některým dalším pánům právo udělovat ho dále.*“¹⁹⁴ Cestou zpět se družina setkala s císařem, kterého Lev poprosil o pasování Šaška na rytíře, ten ihned souhlasil.¹⁹⁵ Vitoraz v Rakousích držel tehdy Zdeněk ze Šternberka, v cestopise se objevuje zmínka, že chtěl družinu přepadnout cestou zpět „*protože byl tenkrát nepřitelem koruny české.*“¹⁹⁶ Jedná se ale spíše jen o domněnku, protože otevřená válka proti Jiřímu započala až v dubnu 1467.

S koncem vlády husitského krále je spojován také počátek knihtisku a rozvoj myšlenek humanismu. Humanismus je definován jako myšlení a jednání, pro které je člověk osobností s právem na všestranný rozvoj svých sil a schopností, a které prosazuje

¹⁸⁹ *Tamtéž*, s. 45–50.

¹⁹⁰ *Tamtéž*, s. 52.

¹⁹¹ *Tamtéž*, s. 56.

¹⁹² JAROSLAV a Václav ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírky*, s. 87.

¹⁹³ *Tamtéž*, s. 106.

¹⁹⁴ Gabriel TETZEL, *Cestovní deník Lva z Rožmitálu a na Blatné 1465–1467*, ed. L. Líbalová, Olomouc 2003, s. 30.

¹⁹⁵ JAROSLAV a Václav ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírky*, s. 180.

¹⁹⁶ *Tamtéž*, s. 183.

rovnocenné a spravedlivé vztahy mezi lidmi, *humanus* znamená lidský.¹⁹⁷ Pojetí humanismu v různých podmínkách, dobách a zemích je chápáno odlišně, hlavním rysem českého humanismu je prolínání s reformací.¹⁹⁸ Dále pak promíšenost témat a tvarů světských a náboženských.¹⁹⁹ Husitské revoluční hnutí vytyčuje nezávisle na humanismu podobné i shodné rysy, hlavně povýšení moci světské nad církevní, zavedení národního jazyka do kulturních a správních oblastí i do oblasti bohoslužeb, kde dlouho dominovala latina. Eduard Urbánek rozšiřuje český humanismus také o teoretiky a ideology náboženství, tím je možné k českým významným humanistům zařadit také Jana Husa či Petra Chelčického.²⁰⁰ Humanismus doby poděbradské má ráz především literární, za první český humanistický spis²⁰¹ je však pokládán až *Diagolus* Jana z Rabštejna z roku 1469, který ukazuje různá stanoviska šlechticů k osobě Jiřího z Poděbrad, tato různost názorů je pro humanismus typická. Tento spor byl pro český národ velmi významný, jednalo se o to, jestli má Jiří z Poděbrad setrvat ve svém protipapežském postoji, nebo se podrobit papežské autoritě, jednalo se o to, který druh války je legitimní. Do této doby měla církev všemocné postavení, o kterém si nikdo nedovolil diskutovat, Rabštejn zde tedy otevírá nové téma.

Dobu Jiřího z Poděbrad lze charakterizovat nábožensky motivovanými konflikty. Idea svaté války se projevila ve vyhlášených křížových válkách proti kacířskému králi Jiřímu z Poděbrad. Papež se v tomto sporu opíral především o české nespokojence z řad české šlechty, kteří ale mnohdy vedle idey křesťanské mysleli na vlastní prospěch. V literatuře doby Jiřího z Poděbrad se odráží idea spravedlivé války, konfesního násilí i šlechtických válek. V nejslavnějším cestopisu doby Poděbradské Václava Šaška z Běrkova stále přetrvává rytířství jako obecně sdílený komunikační kód. Šlechta v době Jiřího z Poděbrad upevnila své postavení, což se projeví i v době jagellonské i habsburské.

¹⁹⁷ Milan KOPECKÝ, *Český humanismus*, Praha 1988, s. 7.

¹⁹⁸ *Tamtéž*, s. 15.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, s. 44.

²⁰⁰ Eduard URBÁNEK, *Humanismus v minulosti a v současnosti*, Praha 1988, s. 16.

²⁰¹ Humanismus je zde chápán v kontextu rozvoje i dalších částí Evropy, převážně Itálie; M. KOPECKÝ, *Český humanismus*, s. 18; F. ŠMAHEL, *Humanismus v době poděbradské*, s. 38.

4. Jagellonská doba

Pro dobu vlády polského rodu Jagellonců v Českých zemích, tedy léta 1471–1526, je charakteristický vzestup moci panstva. S tím souvisí názor Jaroslava Čechury, že hlavní spory v Českém království probíhaly mezi šlechtou a měšťanstvem, šlechtou a novou dynastií a mezi těžaři a panovníkem.²⁰² Náboženské konflikty tedy odstupují do pozadí a nastává období konfliktů stavovských. Konkurence mezi městy a šlechtou na přelomu 15.–16. století přerostla v nejožehavější vnitropolitický rozpor jagellonské doby i podle Josefa Petráně.²⁰³ Náboženská otázka také nebyla stále plně vyřešena. V roce 1483 došlo v Praze ke střetu mezi katolíky a kališníky.²⁰⁴ Dne 24. září hned po rozbřesku již tekla krev, příčina tohoto běsnění není jistá, zřejmě se jednalo o vnitřní napětí v Praze, cílem se stala radnice, kdo neuprchl, byl pobit. Obě pražské radnice byly vybity a vlády se chopil dav. Odpor davu se přelil k nevraživosti vůči žebravým řádům a také proti Židům a nepřímo i proti českým šlechticům, kteří u nich měli v zástavě své drahé předměty.²⁰⁵ Situace se uklidnila a roku 1485 byl v Kutné Hoře dojednán náboženský smír, basilejská kompaktáta byla přijata za zemský zákon, tento akt se někdy považuje za konec husitských válek.²⁰⁶ Vladislav II. měl na počátku své vlády vzdorokrále v osobě Matyáše Korvína, který v Českých zemích vládl v letech 1469/71–1490. Mezi těmito panovníky docházelo ke sporům, které se řešily násilnou i mírovou cestou. V době zvolení Vladislava II. dne 27. května 1471 nedisponovalo České království žádnou armádou. Vojsko bylo půjčeno od Albrechta Saského, který měl své vojsko uprostřed Čech.²⁰⁷ Nakonec došlo jen k pár drobným šarvátkám a Albrechtovo vojsko opustilo Čechy. Konflikt, který probíhal mezi Matyášem Korvínem a Jiřím z Poděbrad po korunovaci Vladislava II. ztratil náboženský náboj, nyní proti sobě stáli dva katolíci, boje se nyní zaměřily na zisk kontroly nad strategickými body, tedy nad hrady a

²⁰² J. ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, s. 213.

²⁰³ Josef PETRÁŇ, *Politická kultura Českého stavovského státu*, in: *Dějiny Československa*, ed. J. Petráň, Praha 1990, s. 383.

²⁰⁴ více: Petr ČORNEJ, *Český stát v době jagellonské*, Praha 2012, s. 44–54.

²⁰⁵ P. ČORNEJ, *Český stát v době jagellonské*, s. 52.

²⁰⁶ *Tamtéž*, s. 59.

²⁰⁷ Albrecht Saský patřil k dalším adeptům na český trůn díky své manželce Zdence, která byla dcerou Jiřího z Poděbrad; J. ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, s. 22.

pevnostmi.²⁰⁸ Matyáš Korvín skoro celou svou vládu bez ustání válčil, vytvořil tak jednu z nejsilnějších armád na kontinentu.²⁰⁹ Nakonec byl ale spor mezi Vladislavem II. a Matyášem Korvínem vyřešen diplomatickou cestou, roku 1479 v Olomouci byla uzavřena smlouva mezi oběma králi, která potvrzovala stávající stav Českých zemí a vyřešení sporu po smrti jednoho z panovníků. Touto dohodou podle Jaroslava Čechury byla ukončena domácí válka, která trvala 60 let, tedy od roku 1419.²¹⁰

Pro vládu Vladislava II. není typická síla a násilné řešení konfliktů, zapsal se do dějin svým trpělivým a klidným jednáním.²¹¹ Jaroslav Čechura k tomuto dodává, že pokud by v době jagellonské seděl na trůně energický a prudký monarcha, nelze odhadnout kolik krve by muselo být zbytečně prolito než by došlo ke kompromisu.²¹² Ve svém traktátu o lidské ubohosti si Bohuslav Hasištejnský posteskl na úděl panovníka a knížat: *„Jestliže jsou válečníci a válka stíhá válku, jsou považováni za krvežíznivce a nepřátele míru; pakliže však usilují o mír a pokoj, jsou považováni za bázlivce a – jak se říká – za muže vhodnější pro kněžské povolání než pro vládu.“*²¹³

V roce 1500 si panstvo vymohlo na panovníkovi tzv. Vladislavské zřízení zemské, které přiznávalo šlechtě výsadní postavení na úkor moci měšťanstva a panovníka Českých zemí.²¹⁴ V reakci na to vytvořila města obranný svazek proti šlechtě, tvořilo ho celkem 32 měst, města si také vytvořila vojenskou hotovost. V listopadu téhož roku byla uzavřena jednota panského a rytířského stavu. V dopise Bohuslava Hasištejnského Janovi z Pibry z ledna 1503, vyjadřuje humanista obavu o osud České země: *„bojím se totiž, kdyby tento oheň nabyl na síle a skryté zášti našich šlechticů propuklo v otevřenou vzpouru, aby nestrhlo s sebou do záhuby celou zemi... po takovýchto sporech a nesvárech nelze očekávat nic jiného než války, vraždy, pustošení, loupeže a ostatní jevy,*

²⁰⁸ J. ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, s. 91.

²⁰⁹ *Tamtéž*, s. 108.

²¹⁰ *Tamtéž*, s. 103.

²¹¹ *Tamtéž*, s. 10.

²¹² *Tamtéž*, s. 38.

²¹³ Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, in: Poselství ducha, ed. D. Martínková, Praha 1975, s. 84.

²¹⁴ více: Karel MALÝ, *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001.

kteřé doprovázejí zvrácené a zkažené mravy.²¹⁵ Bohuslav Hasištejnský - básník, prozaik a překladatel, který byl činný i politicky, byl horlivým katolíkem²¹⁶. Bohuslav Hasištejnský se řadí také mezi nejvýznamnější české humanisty, za svůj život nashromáždil velkou řadu knih a jeho knihovna se stala proslulou po celé Evropě.²¹⁷ Humanista také provedl kritiku společnosti ve svém díle: *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechův z roku 1489*. Bohuslav Hasištejnský zde konstatuje, že v zemi není žádná válka ani hospodářská nouze, ale přesto jsou ve společnosti problémy: „*Ze šlechty není, kdoby věrně se obce zastával. Již dosti na tom, v zlatohlav-li a šarlat oblečení kráčíme a větřiti pláštěm umíme; že vroucí žaludek skvostrnými kojíme bažanty a Kretským vínem... Rozkoš a po cti liché bažení všady vládne; počestný mrav i stud pominul; příbuzná čistotě pravda vrátila se k nebesům.*“²¹⁸ Šlechta podle Bohuslava Hasištejnského opustila všechny své mravní ideály, věnuje se rozmarnostem, nepostupuje podle práva: „*stíti člověka dáti mečem, proto že trochu více mu v kamnech zatopil.*“²¹⁹ Kritikou zahrnul také Hynka z Poděbrad, literárně činného syna bývalého krále Jiřího z Poděbrad. Bohuslav Hasištejnský těžko nesl jeho nevázanost, ale i váženost, politický význam a přízeň.²²⁰ Kratochvíle a rysy osobnosti, které Bohuslav Hasištejnský vytýká Hynkovi, jsou příznačné pro většinu české šlechty jagellonské doby.²²¹ Vedle Hynka z Poděbrad kritizuje také povýšenectví a přehnanou touhu vyniknout u Albrechta z Kolovrat, kritikou zahrnul i další šlechtice, které již nezmiňuje jménem.²²² Hynek

²¹⁵ *Dopis Bohuslava Hasištejnského Janovi z Pibry*, in: *Poselství ducha*, ed. D. Martínková, Praha 1975, s. 113.

²¹⁶ Více o církevní kariéře Bohuslava Hasištejnského: Ivana KYZOUROVÁ, *Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby*, Praha 2007, s. 24–34; Josef TRUHLÁŘ, *Počátky humanismu v Čechách*, Praha 1892, s. 8–9.

²¹⁷ Více o knihovně Bohuslava Hasištejnského: I. KYZOUROVÁ, *Básník a král*, s. 74–93; Kamil BOLDAN – Emma URBÁNKOVÁ, *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*, Praha 2009.

²¹⁸ *Žaloba k sv. Václavu na mravy Čechův*, in: *Varito a lyra: Pána B. Hasištejnského z Lobkovic věk a spisy vybrané*, ed. K. A. Vinařický, Praha 1875, s. 199–200.

²¹⁹ *Tamtéž*, s. 103.

²²⁰ Vilém PRAŽÁK, *Neuberkův sborník a Májový sen: příspěvek k poznání české poesie v XV. století a zvláště literární činnosti Hynka z Poděbrad*, Bratislava 1924, s. 40.

²²¹ *Tamtéž*, s. 40.

²²² I. KYZOUROVÁ, *Básník a král*, s. 104.

z Poděbrad byl diplomatem, spisovatelem a překladatelem²²³, který vzbudil svou literární tvorbou v zemi značné pozdvižení. Je autorem děl *Májový sen* či *Veršované o milovníkovi*, někteří badatelé přisuzují Hynkovi z Poděbrad všechny básně z tzv. *Neuberského sborníku*.²²⁴ Sborník se skládá celkem z pěti skladeb: *O ženitbě*, *Boj Štěstí s Neštěstím*, *Veršované o milovníku*, *Májový sen a Stesk na ženitbu*, v těchto skladbách se prolíná doznívající středověká tradice s prvky renesance a humanismu. Hlavní postavou skladby *Stesk na ženitbu* a *O Ženitbě* je stejně jako v *Zrcadlu marnotratných spíše zeměnin, již tedy ne rytíř*. Ve *stesku na Ženitbu* také vidíme touhu nižší šlechty vyrovnat se pánům:

„A byv mladý, dosti frejovný,

v útratách, v kratochvílech chtě býti každému rovný,

ne jako na mě, zeměnina, slušalo,

ale bylo pánuov málo,

*bych se jim nechtěl vrovhati.*²²⁵

Veršové o milovníku se vyznačuje dozníváním středověké tematiky, ústřední postavou je zde žena, která mladého muže vede k rytířským ctnostem, aby si každý mohl říci: „*Hle toho muže ctného, toť pravý rek života svého!*“ Muž by se měl vyznačovat věrností, dobrotou a především ctí, výrazným prvkem je zde i služba ženě.²²⁶ Čest představuje pro šlechtice nadřazenou hodnotu, podle níž by měl řídit své konání, čest lze vnímat jako určitý kód, komplexní systém pravidel a vztahů, umožňující komunikaci uvnitř

²²³ Nejvýznamnějším překladem jsou novely Giovanniho Boccacciho; HYNEK Z PODĚBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, ed. Michal Huvar, Brno 1999.

²²⁴ *Veršované skladby Neuberského sborníku*, ed. Z. Tichá, Praha 1960.

²²⁵ *Stesk na ženitbu*, in: *Veršované skladby Neuberského sborníku*, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1960, s. 106 (V 16–20)

²²⁶ *Veršové o milovníku*, in: *Veršované skladby Neuberského sborníku*, ed. Z. Tichá, Praha 1960, s. 87 (V 470–471); více o postavení urozených žen: Božena KOPIČKOVÁ, *Urozená paní*, in: *Člověk českého středověku*, ed. F. Šmahel – M. Nodl, Praha 2002, s. 57–91.

společenství.²²⁷ Šlechtic by měl neustále svou čest dobývat a obnovovat a také se bránit jejímú napadení.²²⁸ V této skladbě jde vidět, že kodex morálních zásad byl autoru skladby Hynkovi z Poděbrad známý a byl pro něj samozřejmý, což značí, že rytířské ctnosti byly stále součástí šlechtické společnosti.²²⁹

Doba jagellonská je také spojena s konflikty s mladou církví Jednotou bratrskou. Jednota bratrská vychází z myšlenek Petra Chelčického, za zakladatele je považován Řehoř, jehož otec byl šlechtic a jeho matka sestrou Jana Rokycany.²³⁰ Petr Chelčický byl úplným pacifistou, Jednota bratrská však již uznávala roli spravedlivé obranné války, kterou ale nedovolovala vést na obranu víry. Do jednoty se koncem 15. století začala přidávat také česká šlechta.²³¹

V literatuře došlo k velkému nárůstu tvorby s aktuální tematikou společenskou či společenskokritickou, téma v husitské literatuře bylo jasné, byl jím boj, v literatuře jagellonské doby to však nelze zcela přesně vymezit, jedná se zde o téma společnosti, vztahů, naučení, lásky, cestování. Každopádně je literatura jagellonského věku více spojena s životní praxí.²³² Jagellonský věk je také dobou tvorby významných českých humanistů, mezi nejvýznamnějšího je řazen Bohuslav Hasištejnský, literárně činný byl také jeho mladší bratr Jan. Dále pak Viktorin Kornel ze Všehrd, spisovatel a právník, který pocházel z měšťanské rodiny a roku 1488 získal šlechtický přídomek. Viktorin byl zejména vynikajícím právníkem, pět let pracoval na svém nejvýraznějším díle *O práviech, súdiech i o diskách země České knihy devatery*.²³³ Rysy humanismu se dají najít i v jeho myšlence odmítání války: „*A o práviech raději než o válkách psáti mi se chce; neb všem dobrým milejší, užitečnější a příjemnější má býti pokoj nežli válka; neb i válka se ne pro válku, ale proto, aby z války pokoj byl přiveden, zdvihá, a jest se lépe (vedlé*

²²⁷ Robert ANTONÍN, *Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty*, in: *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 54–55.

²²⁸ *Tamtéž*, s. 56.

²²⁹ Zdenka TICHÁ, *Úvod*, in: *Veršované skladby Neuberského sborníku*, ed. Z. Tichá, Praha 1960, s. 12.

²³⁰ J. BOUBÍN, *Petr Chelčický*, s. 158.

²³¹ Více: Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957.

²³² Zdenka TICHÁ, *Úvod*, in: *Veršované skladby Neuberského sborníku*, ed. Z. Tichá, Praha 1960, s. 5.

²³³ KORNEL ZE VŠEHRD, Viktorin, M. *Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*, Praha 1874.

*starého příslovie) tři léta súditi a sněmovati než jeden rok váleti, zvláště doma a v zemi, kteráž válka domácie všech jiných válek jest nejukrutnější a nejškodlivější.*²³⁴ Vedle Viktorina se k latinsky píšícím humanistům řadí také Jan Dubravius, autor spisu *Nová rada (Theriobulie)*, jedná se o soubor rad králi Ludvíku Jagellonskému. Jan Dubravius je také autorem velmi úspěšného spisu o rybníkářství, které se stalo významným fenoménem v životě šlechty jagellonského věku. Významnými zástupci národního humanismu je překladatel a spisovatel Řehoř Hrubý z Jelení, jehož nejvýznamnějším spisem je *Napomenutí Pražanům* z roku 1513, kde vystupuje proti občanské válce mezi šlechtou a měšťany, autor zde obhájí stanovisko míru.²³⁵ Dalšími humanisty jsou Mikuláš Konáč z Hodiškova či Zikmund Hrubý z Jelení, autor spisu *Frantovy práva* z roku 1518.

Jagellonská doba dotvořila stavovské uspořádání české společnosti, kde šlechta hrála klíčovou roli.²³⁶ Již byl odstartován přechod šlechty k hospodaření ve vlastní režii. Pomalu ustupuje typ šlechtice jako především válečníka, a šlechta se začíná obracet k podnikání. Tuto změnu lze ukázat na životě Jana Hasištejnského či Viléma II. z Pernštejna. V traktátu Bohuslava Hasištejnského *O lidské ubohosti* je vidět, že pro mladé lidi a šlechtice již není tak ušlechtilé vybírat si povolání vojenské: *„tráví značnou část života pod širým nebem a v tábore, slunce do nich praží, větry je ošlehávají, spaluje je mráz a každým okamžikem očekávají konec života. Nic jim není svaté, nic hodné úcty [...] kradou, loupí, všecko pustoší mečem a plameny [...] nikdy nemohou žít pod zákony nebo snášet mír [...] soudí, že právo a spravedlnost je tam, kde se nabízí největší žold.*²³⁷ Zakořeněnost válečné mentality v životě šlechtice se dá objevit i v cestopise Jana Hasištejnského o cestě do Jeruzaléma roku 1493, své válečné zkušenosti dokazuje nejen znalostí zbraní a porozumění opevnění města, ale také barvitými popisy bitev, které se staly na místech, kterými putuje. Dále také úvahou, že

²³⁴ *Tamtéž*, s. 6.

²³⁵ M. KOPECKÝ, *Český humanismus*, s. 60.

²³⁶ J. ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, s. 267.

²³⁷ Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, in: *Poselství ducha*, ed. D. Martínková, Praha 1975, s. 77.

by se město Jeruzalém dalo snadno dobýt, ale těžko udržet. Jan Hasištejský neopomněl navštívit benátskou zbrojnicí, kde popsal, jaké zbraně se zde vyskytují, bylo zde mnoho: „*samostřilův ocelových i tisových mečův a šaršounův, kopic, zbroje plechové, lebek, helmikův, mordhakův, šípův, koloratných samostřilův, hakovnic, ručnic,...*“²³⁸ Dále ho zajímalo také opevnění měst, například města Rhodos: „*Okolo města jsou příkopy hluboké, někdy dvénásob, aneb trénásob vyzděné, všecko kusovým zdělané a dobře široké. Mezi příkopy jsou valy opět vysoké a tlusté, z té prsti z příkopův navezené, a v nich jsou zdělána okna, ježto z velikých děl bořících v potřebu stříleti se může.*“²³⁹ Jan Hasištejský je autorem také výchovného spisu, který vznikl roku 1504 a nese název Naučení synu Jaroslavovi. Hlavním prostředkem výchovy podle Jana Hasištejského mají být tělesné tresty, naučení je sepsáno v duchu pravidla: kdo dítě netrestá, ten je nemiluje. Hlavní je pro Jana připravit syna pro praktický život budoucího hospodáře a správce svěřeného majetku. Jeho syn tedy nemá být prvotně válečníkem, ale dobrým hospodářem. Rytířské ideály však stále v jeho myšlení přetrvávají, velký význam má pro Jana Hasištejského čest. Jan ve svém spise říká, že od svého panovníka: „*raději od něho křivdu trp, než by ty co nešlechtně nad ním proti své cti a povinnosti učinil, a snad časem svým, pozná se v tom sám, žeť křivdu učinil, napravit' to.*“²⁴⁰ Čest je důležitá i při výběru manželky: „*Pojmešli dobrou a ctnou, tehdy máš čest, radost a srdci svému velké potěšení; pakli pojmeš zlou, hněvivou, tehdy máš hanbu, žalost, čerta a celé peklo v domě každý den, leč z toho smrt pomůže, a tě s ní rozloučí.*“²⁴¹ Další radou je, aby se přidržel těch, kteří čest milují.²⁴² Další ctnost, kterou Jan vyzdvihuje je spravedlnost. Jan radí, aby byl syn milostivý k poddaným a k spravedlnosti jim dopomohl.²⁴³ Podle Jana Hasištejského má být první starost vždy o děti a ta druhá o majetek, aby měl hospodář řád v domě svém v celém svém životě, „*neb kdež řád v dom, tu statku přibývá, a kdež neřád, tu statku ubývá.*“²⁴⁴ V této skladbě

²³⁸ Jan HASIŠTEJSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, ed. F. Maleček, Praha 1907, s. 14.

²³⁹ *Tamtéž*, s. 81.

²⁴⁰ Jan HASIŠTEJSKÝ, *Zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, ed. F. A. Zeman, Praha 1876, s. 13.

²⁴¹ *Tamtéž*, s. 14.

²⁴² *Tamtéž*, s. 17.

²⁴³ *Tamtéž*, s. 21.

²⁴⁴ J. HASIŠTEJSKÝ, *Zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 29.

vidíme posun od výchovného spisu *Rada otce synovi*²⁴⁵ z konce 14. století, kde postarší rytíř radí svému synovi, aby si uchoval rytířské ctnosti a nejdříve stavěl čest. Čest a rytířské ctnosti jsou stále velmi důležité i pro Jana Hasištejnského, ale již se k nim přidává i starost o majetek a budoucnost dětí.

I jagellonskou éru zasáhlo nebezpečí spojené s postupem Turecké expanze do Evropy. Střety mezi Osmanskou říší a Evropou jsou typické pro období pozdního středověku. Již Zikmund Lucemburský byl zaneprázdněn boji s Turky, proto nemohl věnovat celou svou pozornost problémům v Českých zemích. V dopise Bohuslava Hasištejnského z roku 1502, kdy pobýval v Budíně, Bernardu Adelmannovi vyjadřuje obavu, aby se to samé nestalo také králi Vladislavovi II. Král, „*nynti vede válku proti Turkům a nedávno již kterýsi jejich oddíl potřel, bojím se však, aby se takovým jeho válečným výpravám nepostavily do cesty domácí rozbroje: neboť i duchovní šlechta i světští páni si stěžují na zpusnost a nevázanost nižší šlechty, nižší šlechta žaluje na jejich pýchu a tyranské panování a sdružuje se v ozbrojené spolky, aby byla bezpečnější před bezprávím; obojí pak se snaží přitáhnout krále různými pletichami na svou stranu; nevím, jak to všechno dopadne.*“²⁴⁶ Bohuslav Hasištejnský je také autorem výzvy k evropským vladařům, po kterých požaduje boj proti Turkům. Je vidět, že tureckému tématu se věnovali také humanisté, ale na místo rytířských ctností zdůrazňovali údajnou kulturní nadřazenost křesťansko-humanistické civilizace nad barbarskými Turky.²⁴⁷ Turecké nebezpečí lze zaznamenat i v cestopise českého šlechtice Jana Hasištejnského, autor si v něm všímá postupu Turků, kteří napadají křesťanské oblasti. Například město Zadar, je vzdáleno 5 dní od Turků: „*v sousedních Charvátích Turci velké škody často činí a mnohdy také poražení bývají; neb tu velmi čisti a stateční lidé jsou.*“²⁴⁸ Cestou zpět ze Svaté země dne 23. září připlula výprava zpět k městu Zadaru, zde je čekaly špatné zprávy, o tom

²⁴⁵ *Rada otce synovi*, in: Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, ed. B Havránek – J. Hrabák, Praha, 1957, s. 516–520.

²⁴⁶ *Dopis Bohuslava Hasištejnského Bernardu Adelmannovi*, in: Poselství ducha, ed. D. Martínková, Praha 1975, s. 108–109.

²⁴⁷ Pavel SOUKUP, *Úvod*, in: Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů, Praha 2010, s. 10.

²⁴⁸ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, s. 41.

jak: „*nešlechtní zhoubce křesťanstva, Turci, porazili Chorvaty na hlavu a množství jich zbili i zjímali, což se stalo 15. den před naším příjezdem (tj. 9. září)*“²⁴⁹ Tento válečný konflikt Jan Hasištejnský již více rozepisuje. Autor si v závěru posteskuje, že Svatá zem je plná „*nešlechtníkův, ježto sobě cti a víry neváží, a žádnému nic nedrží, co slíbí.*“²⁵⁰ Zde můžeme vnímat rozpor mezi křesťanskými ctnostmi a vlastnostmi pohanů.

Roku 1520 se k moci dostává Süleyman I., který zavedl tureckou expanzi znovu do Evropy. Turci měli vojenské úspěchy, v srpnu 1521 padl Bělehrad. Český král Ludvík Jagellonský se dostal do finančních potíží kvůli chystané výpravě, sám papež pro něj vyhlásil sbírku, do které osobně přispěl. V roce 1523 bylo v Českých zemích sbíráno vojsko, které mělo být použito v boji proti Turkům. Zdeněk Lev z Rožmitálu ovšem nevěřil tomu, že se Turci blíží do Uher a uvěřil pomluvám, že král vojsko svolává proto, aby skončil s českou opozicí.²⁵¹ Nakonec Rožmitál do boje vyslal pouze 50 mužů, větší vojsko vyslal Rožmitálův protivník Rožmberk. Jeho vojsko budilo v Čechách dojem, že má sloužit k jinému účelu než boji za hranicemi. Páni z Růže vyslali jeden z nejpočetnějších kontingentů, který kdy vyrazil z Čech.²⁵² Jindřich z Rožmberka však po cestě umírá a jeho muži se připojili k vojsku Adama z Hradce. Vedle těchto starých rodů se tažení zúčastnili i Šlikové a další.

Po smrti krále Vladislava II. dne 13. března 1516 se vlády ujímá jeho syn Ludvík Jagellonský. Jan Dubravius ve svém díle mluví o situaci po smrti krále takto:

„Tvůj otec připravil Ti cestu, která je snadná

a příhodná. Můžeš tak bez boje předobře obhájit

sebe i poddané. ...“²⁵³

²⁴⁹ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, s. 142.

²⁵⁰ *Tamtéž*, 134–135.

²⁵¹ J. ČECHURA, *České země v letech 1437-1526*, s. 194.

²⁵² *Tamtéž*, s. 195.

²⁵³ Jan DOUBRAVIUS, *Theribolia. Rada zvířat*, ed. M Horna – E. Petřů, Praha 1983, s. 159 (V 3–5).

Ludvík se na rozdíl od svého otce nedokázal vyhnout otevřenému boji proti Turkům, což se mu stalo osudným. Roku 1526 tragicky umírá v bitvě u Moháče, a to z něj udělalo posledního českého krále, který padl na bojišti.²⁵⁴ Při odjezdu z prohrané bitvy Ludvík spadl v brnění do potoka, kde utonul, k této události však chybí očití svědci, proto stále kolují pochybnosti o tom, co se vlastně stalo.²⁵⁵ Stejně jako otec našel i Ludvík zalíbení v rytířských kláních. Mladému panovníkovi nechyběla ctižádost po velkých hrdinských činech, která se projevila především v jeho postoji k tureckému nebezpečí. Radám, jak správně vládnout, se tomuto mladému panovníku dostalo od Jana Dubravia v díle *Theribolia* (*Rada zvířat*).²⁵⁶ Jan Dubravius pocházel z katolické měšťanské rodiny, král Ludvík jej roku 1522 pasoval na rytíře s přídomkem z Doubravky a Hradiště.²⁵⁷ Dubravius ve svém díle popisuje ideál soudobého panovníka v ideálním soudobém světě.²⁵⁸ Jedná se o panovníka v humanistickém duchu, není již jen výkvětem rytířských ctností.²⁵⁹ Zde vidíme posun od obdobného díla Smila Flašky z Pardubic, které vzniklo mezi lety 1394–1395, kde je hlavní úcta k Bohu a jeho zásadám a aby byl panovník správným rytířem:

„Bud' jenom vždy, králi milý,

jako rytíř ušlechtilý.

již od mládí bud' vždy hrdý,

jako skála pevný, tvrdý.

Vládu svou chtěj vždycky vésti

*jenom rytířsky a ve cti.“*²⁶⁰

²⁵⁴ J. ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, s. 88.

²⁵⁵ *Tamtéž*, s. 208.

²⁵⁶ J. DOUBRAVIUS, *Theribolia. Rada zvířat*, ed. M. Horna – E. Petrů, Praha 1983.

²⁵⁷ *Tamtéž*, s. 11–12.

²⁵⁸ *Tamtéž*, s. 38.

²⁵⁹ Srov. Smil FLAŠKA Z PARDUBIC A RYCHMBURKU, *Nová rada*, ed. A. Strnadel, Praha 1940.

²⁶⁰ Smil FLAŠKA Z PARDUBIC A RYCHMBURKU, *Nová rada*, ed. A. Strnadel, Praha 1940, s. 70.

Situace v Českých zemích se však od vlády syna Karla IV. Václava IV. značně proměnila, některé vlastnosti ideálního panovníka však zůstaly stejné, vždy je na prvním místě ctít Boha:

*„Toužíš-li tolik však dosáhnout vítězství,
pak musíš odložit vladařskou velikost,
pokleknout nábožně s pokornou modlitbou.“²⁶¹*

Dubravius se zde zaobírá i právem, když králi radí: *„Budeš sám zákonem.“²⁶²* Král by měl nejprve trestat mírně, pokud odmítne mírnější řešení, tak poté už má být trest tvrdý, prvky humanismu se v díle vyskytují také v tvrzení, že král má být lidský. Vlídne a bez krutosti se musí král chovat ke svým dvořanům.²⁶³ Stejnou myšlenku zastává také Jan Hasištejnský, který ve svém Naučení synu Jaroslavovi zastává názor, že čeleď se nemá bít a má se k ní přistupovat lidsky. Neposlušnou čeleď nejprve potrestat slovně, kdyby to nepomohlo tak vězením, ale *„nikdy čeleď nebij.“²⁶⁴* Král dále musí podle Jana Dubravia umět potlačit svůj hněv:

*„Kamkoli obrátíš svou mysl či svůj zrak,
všude je příčinou porážky národů
i vyvrácení měst, pustoší království
a moře znečistí mokvavou hnilobou,
je trestů příčinou a vede ke zkáze.“²⁶⁵*

²⁶¹ J. DOUBRAVIUS, *Theribolia*, s. 69 (V 28–30).

²⁶² *Tamtéž*, s. 81 (V 18).

²⁶³ *Tamtéž*, s. 177 (V 5–8); s. 87 (V 36–46).

²⁶⁴ J. HASIŠTEJNSKÝ, *Zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 20.

²⁶⁵ *Tamtéž*, s. 115–117 (V18–22).

Z lovu může král načerpat zkušenosti k boji, autor ho považuje za opak lenosti:

*„Zanech vši lenosti a první zaútoč
na kance kopím, jímž bude též v budoucnu
zajisté podroben turecký nepřítel,
jak o tom mluví se a jak Ti také je
osud v tom nakloněn.“²⁶⁶*

V roce 1520 kdy dílo vzniklo, nemohl autor vědět, že právě boj s Turky se stane Ludvíkovi Jagellonskému osudným. Sám Jan Dubravius se účastnil na diplomatických jednáních proti Tureckým vpádům, v roce 1529 také stanul v čele pluku olomouckého biskupa jako voják, už ne jako diplomat.²⁶⁷ Na konci svého spisu také autor chválí vojenské nadání mladého krále:

*„Ludvíku;
uprostřed nepřátel, ve války nástrahách
byls dobrým vojákem i vůdcem. Vracel ses
do Uher
zvítěziv nad šiky nepřátel, Tatarů, Litvanů“²⁶⁸*

Pro krále jsou dále důležité i vlastnosti pravého rytíře, jako statečnost, spravedlnost, pokora, trpělivost, štědrost. Vlastnosti, které radí Dubravius novému králi, se shodují se sedmerem klasických a křesťanských ctností, které by měl mít, každý ideální panovník,

²⁶⁶ *Tamtéž*, s. 119 (V5–9).

²⁶⁷ *Tamtéž*, s. 13.

²⁶⁸ *Tamtéž*, s. 163 (V 23–27).

jedná se o: víru, naději a lásku, moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost.²⁶⁹ Milosrdný král by se také měl zasloužit o řád a mír ve své zemi.²⁷⁰ Myšlenka trvalého míru a odmítnutí války je společná také pro Theriobulii Jana Dubravia a Novou radu Smila Flašky z Pardubic.

Mír, odmítnutí války – Jan Dubravius

„Já, Jelen, varuji Lva, aby pokud lze

a pokud nepřítel přespříliš nehrozí,

mír země neměnil za časy válečné

a právo za zbraně

i šaty občanské za válečnou zbroj.

Zákon je založen na míru, v míru pak

panuje dobrý mrav a žijí ve štěstí

starci i mládenci

Mír živí révu a víno v něm mívá čas

se dosti uležet. Znáš zlo, jímž nemůže

válka zem postihnout? Zem hyne

v porážkách,

troskách a útlaku,

Mír, odmítnutí války – Smil Flaška

„Nepomýšlej ani z dálky,

Abys někdy vedl války.“²⁷²

„Nechystej se nikdy v boji!

Hled' vše vyřídit v míru,

to je správné, na mou víru.

Nikdy neměj v lásce zlých.

Postrach musíš vzbudit v nich.

Nevěrníky a zloděje

Ztrestej, ať se každý chvěje;

Nenech páchatí násilí!“²⁷³

²⁶⁹ R. ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku*, s. 11–48.

²⁷⁰ *Tamtéž*, s. 54.

²⁷² S. FLAŠKA Z PARDUBIC A RYCHMBURKU, *Nová rada*, s. 60.

²⁷³ *Tamtéž*, s. 41.

*útekem ve vřavě a lidé prchají
z města i ze hradů. A připoj konečně
i její výsledek, slepý a vrtkavý.
I když máš královskou
sílu a také moc, máš strach i naději
jak slabší nepřítel. Správně děl Martián:
Nedovol nikdy boj, když můžeš bezpečně
žít v míru blaženém.²⁷¹*

O otázkách válečných mluví Jan Dubravius takto: Vždy má mít přednost mír před válkou. Král má také na výběr, jestli využije zákon nebo násilí – dobrý král volí vždy zákon.²⁷⁴ Války jsou podle autora povolené jen pro blaho království:

*„ ... Pokud je
potřeba podstoupit krutý boj, pak je to proto jen,
abys žil v pokoji, bez velkého bezpráví.²⁷⁵*

²⁷¹J. DOUBRAVIUS, *Theriobulia*, s. 157–159 (V 1–20).

²⁷⁴*Tamtéž*, s. 159 (10–11).

²⁷⁵*Tamtéž*, s. 159–161 (V14–16).

Král má ve válce ukázat svou velkorysost:

*„Kdykoliv zvítězíš a městu, které je
nad jiné výstavné,
pohrožíš zkázou, pak dělej vše rozvážně,
bez slepé krutosti,
nerozmnož vraždění dalšími vraždami,
násilí násilím
a ohněm požáry. Muž ducha velkého
má věru povinnost
ušetřit většinu a trestat pouze ty,
kteří se proviní.“²⁷⁶*

Jan Dubravius se také zmiňuje, že v království všude nevládne jen Bož zákon, a lidé sledují své osobní pohnutky, to by ale král dovolit neměl:

*„Mluvíme o Kristu, původci míru,
a jsme rádi ceněni
pro naši příslušnost k lepšímu náboženství
a zatím, můžem-li
dobýt tvrz v sousedství, je naše zbožnost v tom,*

²⁷⁶ J. DOUBRAVIUS, *Theriobulia*, s. 169 (V 3–12).

*že boží příbytky
zbavíme beztretně velkých pokladů,
že starcům do hrdla,
do hrudi nemluvnat, do lůna těhotných
vrážíme holý meč.²⁷⁷*

Po smrti Ludvíka Jagellonského se dostává na český trůn nová dynastie – dynastie Habsburků, která na českém trůně vydrží až do 20. století.

Jagellonský věk byl plný válečných střetů. Opět proti sobě stanuli dva čeští králové – Matyáš Korvín a mladý Vladislav II., tento boj však po smrti Jiřího z Poděbrad ztratil náboženský náboj. Zemi zachvátily také spory šlechty s králem i s městy. Konfesní boje kališníků s katolíky byly vyřešeny mírovou cestou, pronásledování mladé Jednoty bratrské však stále pokračovalo. Idea svaté války se přesunula k bojům proti turecké expanzi, která znovu ohrožovala Evropu. Rytířské ctnosti byly pro lid stále důležité, i když rytířství bylo pomalu na ústupu. Do popředí se dostávalo stále více rozmáhající podnikání šlechty. Postavení šlechty se díky Vladislavskému zřízení zemskému značně upevnilo.

²⁷⁷ J. DOUBRAVIUS, *Theriobulia*, s. 169–171 (V27–36).

Závěr

Celým obdobím pozdního středověku se prolíná idea svaté války, která provází války husitské, éru Jiřího z Poděbrad i dobu jagellonskou, po smrti Jiřího z Poděbrad sice ztratil konflikt dvou českých králů náboženský náboj, ale svatá válka se vrátila v podobě boje s tureckým nebezpečím, které znovu zachvátilo Evropu. Husitské války změnily myšlení lidí i rozvrstvení společnosti, největším hegemonem se stala šlechta, která si na úkor církve a panovníka ukořistila značný majetek i moc, kterého uměla v dalším období využít ve svůj prospěch.

Tématem literatury doby husitské byl jednoznačně boj, boj příznivců husitství s jejich odpůrci. Literatura měla za úkol ospravedlnit boje a pomoci k získání spojenců. Také ale ukazovala udatnost či zbabělost české šlechty. Od této agitační a mobilizační literatury se v poděbradské době již ustoupilo, literatura se začala více věnovat společenským tématům a začal být i větší prostor pro literaturu zábavnou, zastoupenou především cestopisy.

V návaznosti na husitské boje se novým druhem války, typickým pro České území, stala válka konfesní, kde proti sobě stály proudy katolické a kališnické strany. Po stabilizaci náboženských poměrů se do popředí dostávají konflikty stavovské. V době jagellonské se konflikty odehrávaly převážně mezi městy a šlechtou. Šlechta si mezi sebou spory řešila soudní cestou či *záští*, tedy násilným způsobem.

Po celé období pozdního středověku zůstaly v myšlenkách šlechty stále zakořeněny rytířské ctnosti, a to především čest. Autoři literárních děl se zabývali ideálním panovníkem, ideálními vlastnostmi a chováním šlechty, která by měla stát na vrcholu mravního kodexu. Psaly se také rady pro panovníky i pro budoucí generace šlechticů. Vedle přetrvávajícího rytířského myšlení se pomalu dostávaly do myšlení šlechty i myšlenky humanismu, které pramenily převážně z kontaktů s okolními evropskými zeměmi.

Seznam pramenů a literatury

PRAMENY

DUBRAVIUS, Jan, *Theriobulia. Rada zvířat*, edd. Miroslav Horna – Eduard Petruš, Praha 1983.

FLAŠKA Z PARDUBIC A RYCHMBURKU, Smil, *Nová rada*, ed. František Vrba, Praha 1940.

HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Jan, *Putování k svatému hrobu*, ed. František Maleček, Praha 1907.

HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Jan, *Zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi v tom, co činiti a co nechat, a kterak se a pokud v čem zachovávatí má*, ed. František Antonín Zeman, Praha 1876.

Husitské skladby budyšínského rukopisu, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1952.

CHELČICKÝ, Petr, *O boji duchovním a o trojím lidu*, ed. Kamil Krofta, Praha 1911.

CHELČICKÝ, Petr, *Sít' víry*, ed. František Šimek, Praha 1950.

CHELČICKÝ, Petr, *Sít' víry*, ed. Jaroslav Boubín, Brno 2011.

JAKOUBEK ZE STRŽEBRA, *Výklad na Zjevení sv. Jana I*, ed. František Šimek, Praha 1932.

JAROSLAV – Václav ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1940.

KABÁTNIČEK, Martin, *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–92*, ed. Justin Václav Prášek, Praha 1900.

KORNEL ZE VŠEHRD, Viktorin, *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*, ed. Hermenegild Jireček, Praha 1874.

Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka, ed. Blažena Rybešová, Praha 1929.

Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů, ed. Dana Martínková, Praha 1975.

RABŠTEJN, Jan, *Dialogus*, ed. Bohumil Ryba, Praha 1946.

Rada otce synovi, in: Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, edd. Bohumil Havránek – Josef Hrabák, Praha 1957, s. 516–520.

TETZEL, Gabriel, *Cestovní deník Lva z Rožmitálu a na Blatné 1465–1467*, ed. Lenka Líbalová, Olomouc 2003.

VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ, *Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic*, ed. František Heřmanský – Marie Bláhová – Jan Blahoslav Čapek, Praha 1979.

VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ, *Píseň o vítězství u Domažlic*, Praha 1951.

Veršované skladby doby husitské, ed. František Svejkský, Praha 1963.

Veršované skladby Neuberského sborníku, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1960.

Zrcadlo marnotratných, ed. Josef Vašica, Praha 1940.

Žaloba k sv. Václavu na mravy Čechů, in: Varito a lyra: Pána B. Hasištejského z Lobkovic věk a spisy vybrané, ed. Karel Alois Vinařický, Praha 1875.

ŽÍDEK, Pavel, *M. Pavla Židka Spravovna*, ed. Zdeněk Tobolka, Praha 1908.

Literatura

ANTONÍN, Robert, *Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty*, in: *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, edd. Tomáš Borovský – Dalibor Janiš – Michaela Malaníková, Brno 2010, s. 54–68.

ANTONÍN, Robert, *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*, Praha 2013.

BERAN, Zdeněk, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 17, 2014, č. 2, s. 37–75.

BOUBÍN, Jaroslav, *Petr Chelčický. Myslitel a reformátor*, Praha 2005.

CERMANOVÁ, Pavlína – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel – BARTLOVÁ, Milena a kol., *Husitské století*, Praha 2014.

CONTAMINE, Philippe, *Válka ve středověku*, Praha 2004.

ČECHURA, Jaroslav, *České země v letech 1437–1526. Jagellonské Čechy (1471–1526)*, Praha 2012.

ČORNEJ, Petr, *Český stát v době jagellonské*, Praha 2012.

ČORNEJ, Petr, *Velké dějiny zemi Koruny české V.*, Praha 2010.

Etymologický slovník jazyka českého, ed. Václav Machek, Praha 1968.

FENCL, Jaroslav, *Jan Hasištejnský z Lobkovic*, Ústí nad Labem 1982.

GAUVARD, Claude, *Spravedlnost a mír*, in: *Encyklopedie středověku*, edd. Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt, Praha 2002, s. 704–709.

GAUVARD, Claude, *Násilí*, in: *Encyklopedie středověku*, edd. Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt, Praha 2002, s. 424–430.

HRABÁK, Josef – Jiří DAŇHELKA – Jan MUKAŘOVSKÝ, *Dějiny české literatury. Starší česká literatura*, Praha 1959.

IWANCZAK, Wojciech, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001.

KAEUPER, Richard, William, *Violence in Medieval Society*, Woodbridge 2000.

KALIVODA, Robert, *Husitské myšlení*, Praha 1997.

KLUČINA, Petr, *Jak válčili husité*, Praha 1983.

KOPECKÝ, Milan, *Český humanismus*, Praha 1988.

KYZOUROVÁ, Ivana, *Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby*, Praha 2007.

MACEK, Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997.

MACEK, Josef, *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952.

MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526. Šlechta*, Praha 1994.

MACEK, Josef, *Ktož jsou boží bojovníci. Čtení o Táboře v husitském revolučním hnutí*, Praha 1951.

MALANÍKOVÁ, Michaela, *Ke vzniku cestopisu Václava Šaška z Bírškova a možnostem jeho interpretace*, *Studia historica Brunensia* 57, 2008, č. 55, s. 21–33.

Malý staročeský slovník, edd. Jaromír Bělič – Adolf Kamiš – Karel Kučera, Praha 1979.

NODL, Martin – František ŠMAHEL, *Člověk českého středověku*, Praha 2002.

NEJEDLÝ, Zdeněk, *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*, Praha 1913.

OHLER, Norbert, *Válka a mír ve středověku*, Jinočany 2004.

PETRÁŇ, Josef, *Dějiny Československa*, Praha 1990.

PRAŽÁK, Vilém, *Neuberkův sborník a Májový sen. Příspěvek k poznání české poesie v XV. století a zvláště literární činnosti Hynka z Poděbrad*, Bratislava 1924.

SOUKUP, Pavel, *Bible a násilí za válek s husity*, in: *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010, s. 78–89.

Staročeský slovník. Na-obijeti sě, edd. Bohuslav Havránek – Igor Němec – František Ryšánek – Vladimír Šmilauer a kol, Praha 1977, s. 269–271.

ŠANDERA, Martin, *Hynce Ptáček z Pikštejna a jeho role ve spojených východočeských landfrýdech*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 251–299.

ŠMAHEL, František, *Humanismus v době poděbradské*, Praha 1963.

ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce I–IV*, Praha 1993.

ŠMAHEL, František, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, Praha 2011.

TRUHLÁŘ, Josef, *Počátky humanismu v Čechách*, Praha 1892.

TRUHLÁŘ, Josef, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894.

URFUS, Valentin, „Záští“ v Čechách v polovině 15. století, *Právněhistorické studie* 3, 1957, s. 90–114.

URBÁNEK, Eduard, *Humanismus v minulosti a v současnosti*, Praha 1988.

URBÁNEK, Rudolf, *České dějiny III. Věk poděbradský 3*, Praha 1930.

WAGNER, Eduard, *Jak válčili husité*, Praha 1946.